

JAARBOEK
VOOR
MUNT- EN
PENNINGKUNDE

100
2013

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

commissie van redactie

drs. N.L.M. Arkesteijn, Delft

E.J.A. van Beek, Sint-Michielsgestel

prof. dr. J.G.J.M. Benders, Katholieke Universiteit Leuven (voorzitter)

mr. M. Bloemendal, Dordrecht (namens bestuur)

drs. E. van der Kam, Geldmuseum, Utrecht

prof. dr. F. Kemmers, Goethe-Universität Frankfurt

T.P.J. Nissen, Terheijden

drs. T. Opdam, Zevenaar (secretaris)

International Advisory Board

prof. dr. J. Van Heesch, Koninklijke Bibliotheek Albert en

Katholieke Universiteit Leuven

dr. H. Horsnæs, Nationalmuseet (Kopenhagen)

dr. P. Ilisch, Westfälische Wilhelms-Universität Munster

prof. dr. P. Spufford, Cambridge University

e-mail redactie

jaarboek@koninklijkgenootschap.nl

kopij-richtlijnen

Zie www.koninklijkgenootschap.nl

ISSN 0920-380X

uitgave

© 2013 Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde

druk

n.v. Peeters s.a., B-3020 Herent (België)

Holpenningen in Nederland (ca. 1460-1570)

KEES PANNEKEET en ANTON CRUYSHEER

Dit artikel behandelt de holpenningen die zijn geslagen in het huidige Nederland in de periode circa 1460-1570. Ze zijn vooral bekend van Nijmegen, Deventer en Groningen en staan, qua waarde en typeaanduiding, ook bekend als braamse, braemsche, grootgen, hohlringheller of holpenning. Omwille van terminologische duidelijkheid worden ze in dit artikel verder aangeduid met de algemene term holpenningen. De holpenningen vertegenwoordigden in de diverse steden de laagste waarde in het muntstelsel. Interessant is dat met de introductie van de holpenningen, munten beschikbaar kwamen voor de allerarmsten. Over de holpenningen in Nederland is niet eerder een artikel verschenen waarin de verschillende types in onderlinge samenhang worden beschreven.¹ Dit komt enerzijds door het beperkt voorhanden zijn van dit soort muntjes (die in vroeger tijden ook amper verzameld zullen zijn), anderzijds door het ontbreken van teksten op de munten en het gebrek aan schriftelijke bronnen. Er zijn wel de nodige bijdragen bekend.² De laatste 30 jaar zijn, hoofdzakelijk door het gebruik van metaaldetectors, in Nederland enkele honderden holpenningen gevonden. Veel van deze munten betreffen varianten en zelfs enkele compleet nieuwe typen.

Kortom, voldoende reden voor een nader onderzoek naar de holpenningen in Nederland, hiervan de balans op te maken en in een totaaloverzicht te tonen. Het onderzoek spitste zich toe op het vinden van antwoorden op de volgende vragen:

1. Wat verstaan we onder holpenningen uit de 15e/16e eeuw, wat is de oorsprong, productietechniek, gebruiksfunctie en achtergrond en wat zorgde voor het einde van het gebruik van holpenningen?
2. Hoe verhoudt de holpenning zich tot de andere lagere denominaties in het geldverkeer in de periode circa 1400-1600?
3. Wat kunnen we leren van een steekproefsgewijze metaalanalyse van enkele holpenningen en welk gehalte zilver is aantoonbaar?
4. Kunnen er nieuwe typen en/of varianten worden onderscheiden, waardoor er een meer compleet overzicht van de holpenningen kan worden weergegeven (zie hiervoor het laatste deel van het artikel plus de catalogus)?

1 Uitgezonderd een bijdrage van Hasselt 1988: 10-13.

2 Van de hand van Van der Chijs, Purmer, Van Beek, Fortuyn Droogleever, Puister, Van Gelder en Passon.

Voor het verkrijgen van de benodigde gegevens hebben we gebruik gemaakt van bestaande literatuur (inclusief schatvondsten), internet/fora, archiefgegevens, metaanalyses en vondstgegevens – grotendeels primaire data. Toen het plan was opgevat om over de holpenningen een overzichtsartikel te schrijven is bewust anderhalf jaar de tijd genomen om een gedegen muntinventarisatie te doen, om op deze wijze zo veel mogelijk munten onder ogen te krijgen. Het onderzoek duurde van juni 2009 tot december 2010, nadien nog aangevuld met enkele losse vondstmeldingen.

Voor het verkrijgen van vondstgegevens zijn oproepen geplaatst in de *Muntkoerier*, het tijdschrift *De Detector Amateur*, *Coinhunters magazine*, *Westerheem* en *De Beeldenaar*. Daarnaast zijn diverse oproepen geplaatst op internet, waaronder *www.duiten.nl* en de determinatiefora *Bodemvondstenwereld* en *Muntenbodenvondsten*. Op dit laatste forum werden binnen precies één jaar tijd 158 reacties en 71 holpenningen geplaatst. De rubriek werd 7239 keer bekeken. Volgend op de diverse oproepen zijn 50 holpenningen per e-mail gemeld.

De NUMIS database van het Geldmuseum, geraadpleegd in 2010, bleek voor de inventarisatie op dat moment beperkt bruikbaar. Alleen onder de term ‘braamse’ verscheen een afbeelding (nr. 1003236), verder alleen een lijst met 126 stuks afkomstig uit Deventer, maar hiervan kon wegens gebrek aan afbeeldingen niet gecontroleerd worden welke typen exact werden beschreven. De Archis-database van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed kon niet worden geraadpleegd, omdat deze ten tijde van het onderzoek niet openbaar beschikbaar was. Daarnaast is bekend dat in Archis, ten opzichte van NUMIS, een beperkte hoeveelheid vondstgegevens van munten zijn opgenomen.

Gegevens uit schatvondsten zijn voor de numismatiek doorgaans zeer nuttig en daarom welhaast vereist. Ook deze zijn daarom – zover ons bekend – op hoofdlijnen beschreven. Op hoofdlijnen, omdat gedurende het onderzoek is gebleken dat enerzijds het aantal schatvondsten beperkt is in aantal, anderzijds de schatvondsten vooral accumulatievondsten uit kerkcontexten betreffen. Om enig zicht te krijgen op de metaalsamenstelling van de munten, heeft een beperkt metaalanalyse-onderzoek plaatsgevonden.

Gelet op het algemene karakter van dit overzichtsartikel moesten er – soms lastige – keuzes worden gemaakt in de te gebruiken literatuur en bronnen. In hoofdzaak hebben we ons beperkt tot de relatief bekende auteurs die zijn opgesomd in noot 2, aangevuld met enkele specifieke verwijzingen – zoals het boek over de Walburgiskerk en de daar gevonden munten. Qua diepgang in de materie en selectief gebruik van (historische en persoonlijke) bronnen kunnen enige kanttekeningen geplaatst worden, omdat dit zich niet gehouden heeft aan een vooraf bedachte en strikte methodiek. Op basis van de genoemde

vraagstellingen, zijn keuzes gemaakt met soms enige oppervlakkigheid, soms wat meer diepgang en aangehaalde historische bronnen.

Over holpenningen in Nederland

Hieronder volgt een beschrijving van de diverse aspecten van holpenningen in (het huidige) Nederland. Hierbij worden diverse punten belicht en enkele van de hierboven genoemde onderzoeksvragen beantwoord.

Terminologie

De algemene term bracteaat stamt af van het Latijnse woord *bractea*, dat dun metaalplaatje betekent. Tegelijk is het een benaming voor dunne, eenzijdig gestempelde zilveren munten uit vooral de 12e en 13e eeuw, veelal afkomstig uit grote delen van het Rooms-Duitse Rijk (Afb. 2). Daarnaast is de term bracteaat ook bekend als de vroegmiddeleeuwse, eenzijdig geslagen muntvormige gouden sierpenning (Afb. 1) en ten slotte als het 14e-17e eeuwse, eenzijdig geslagen munttype *Hohlheller*, *Schusselpfennig*, etc., afkomstig van verschillende Duitse staten/steden.³ De naam bracteaat komt een keer voor in een oorkonde van de stad Mainz uit 1368, maar de algemene naam luidde steeds denarius of pfennig. Later komt ook de naam heller meer voor. In numismatische werken vanaf de 17e eeuw beginnen namen als bracteaat, hohlmünze, hohlpfennig, blechmünze en schusselmünze voor te komen.

De term braamse (ook wel braamsche), is in Overijssel (waaronder Deventer) de gebruikelijke vorm voor de rekeneenheid Brabantse gelijk aan $\frac{1}{4}$ groot of $\frac{1}{8}$ plak. Braamsen zijn door Van Gelder e.a. beschreven als zijnde kleine, eenzijdig geslagen muntjes van zilverhoudend koper met een koers van $\frac{1}{8}$ plak of $\frac{1}{64}$ stuiver.⁴ De term holpenning tot slot, is een vanuit Duitsland afkomstige benaming voor eenzijdig geslagen munten, met een zilveren basis. Hoewel de voorgaande termen meer algemeen bekend zijn, zijn deze tegelijk ook verwarrend vanwege de meerledige betekenis. Uiteindelijk is gekozen voor de meer specifieke term holpenning. De bracteaat wordt voorbehouden voor (vaak kunstzinnig vormgegeven) munten uit de 12e en 13e eeuw, die net als de penning in onze contreien als enig type munt circuleerden. Het onderscheid is echter niet altijd even scherp te maken.

³ Van Gelder, 1986: B-86.

⁴ Van Gelder, 1986: B-82.

Afb. 1 en 2. Links een gouden bracteaat gevonden te Friesland, Ø 125%
(collectie Streekmuseum Volkssterrenwacht Burgum).
Rechts een voorbeeld van een zilveren Duitse bracteaat geslagen te Mecklenburg,
Ø 125%.

Het (klein)geld in de periode ca. 1400-1600

Voor veel muntenverzamelaars en onderzoekers is de periode ca. 1400-1600 wat onoverzichtelijk en hierdoor moeilijk te begrijpen. Dankzij onder andere enkele artikelen door Van Gelder is de 15e eeuw een stuk inzichtelijker geworden,⁵ in ieder geval wat betreft de grotere denominaties. Deze zijn vermeld in rekeningen, instructies voor muntmeesters en zijn afgebeeld of beschreven in tarieflijsten. Bovendien zijn zij onder andere door munt- en schatvondsten betrekkelijk ruim voorhanden. De gouden munten en de grotere zilverstukken zijn leesbaar, zien er aantrekkelijk uit en staan daardoor ook vaker in de belangstelling van verzamelaars. Hierdoor is onderzoek naar deze munten gemakkelijker dan bij de pasmuntjes, munten met een waarde lager dan een halve groot. Zij zijn vaak slecht geslagen, slecht bewaard gebleven, zien er onooglijk en niet aantrekkelijk uit voor verzamelaars en komen bovendien in schatvondsten bijna niet voor. Zij worden gelukkig de laatste 30 á 40 jaar wel veel los gevonden, hoofdzakelijk door detectorzoekers. Hierdoor zijn meer van deze muntjes bekend geworden, waaronder soms geheel onbekende typen. Zelfs wanneer deze kleine muntstukken in oude bronnen, rekeningen en instructies worden genoemd, dan is het toch vaak erg lastig om te bepalen welk muntje precies wordt bedoeld.

De voorschriften voor de muntslag van zilvergeld van hoge waarde werd overwegend centraal geregeld door de landsregering. Hiervan werd door enkele steden en heren soms afgeweken als zij het niet met de muntpolitiek van de

5 Zie o.a. Van Gelder, 1951, Van Gelder, 1982, Van Gelder, 1971-1972.

landsheer eens waren. Zo besloten Deventer, Kampen en Groningen in 1479 eigen zilveren munten van hoge waarde en hun onderdelen uit te geven als reactie op de verlaging van de muntvoet door hun landsheer, de bisschop van Utrecht. Deze volgde veelal de verlaging van de muntvoet door de hertog van Bourgondië, op dat moment Maximiliaan I van Oostenrijk. Ook in 1488 gebeurde dit, maar nu waren het de steden Deventer, Kampen en Zwolle samen met Groningen, die tot een identieke maatregel overgingen. Deze aanmuntingen zijn steeds van korte duur geweest.

De aanmunting van pasmuntjes onder de waarde van een $\frac{1}{4}$ groot was voornamelijk een lokale aangelegenheid. De reden hiervoor is dat de landsheer niet de organisatielasten en productiekosten van kleingeld wilde dragen. Daarbij komt nog dat bijna ieder gewest zijn eigen specifieke behoefte aan kleingeld en een eigen onderverdeling van de stuiver in kleinere pasmunten had. Zo werd in Overijssel de stuiver (dubbele groot) verdeeld in plakken, halve plakken, kwart plakken en braemschen – welke laatste een koers hadden van $\frac{1}{8}$ plak of $\frac{1}{64}$ stuiver. De naam plak, die verbonden was geweest aan de oude zilveren munt ter waarde van twee groten, bleef in Overijssel een gangbare naam. De plakken (dubbele groten) devalueerden in de loop van de vijftiende eeuw echter aanzienlijk ten opzichte van de sterke Rijnse goudgulden. Zij gingen steeds minder zilver bevatten waardoor er steeds meer in een Rijnse goudgulden moesten gaan. Deze gedevalueerde muntjes behielden echter wel de naam plak maar werden langzamerhand onderdelen van grotere, nieuwe munten zoals de jager (sengher), kromstaart en witpenning (weveler) en later van nieuwe Stichtse stuivers. Te Groningen werd de Groninger stuiver verdeeld in zes plakken, 12 grootgens of 48 penningen. De Groninger penningen leken daarmee op duitkens van de stad Utrecht, waar de stuiver werd verdeeld in twee kromstaarten, 12 witten of 48 duitkens. Dit kleingeld werd net als de munten van hogere waarde, in diverse perioden op een andere muntvoet geslagen. Regelmatig werd na de invoering van nieuwe munten een valuatie bekend gemaakt waarin werd vastgelegd tegen welke waarde de oude munten mochten blijven circuleren, zoals bijvoorbeeld in Overijssel is gebeurd in 1479, 1488 en in latere jaren. Dat er ook behoefte was aan kleingeld van zeer lage waarde, blijkt uit de aanmunting van de holpenningen. Deze muntjes waren in de gewesten waar zij zijn geslagen de kleinste onderverdeling van de stuiver. In de zuidelijke provincies waren de kleinste eenheden de Vlaamse mijt ($\frac{1}{48}$ stuiver) en Brabantse mijt ($\frac{1}{72}$ stuiver).

Het Materiaal en de waarde in het muntstelsel

De holpenningen kennen een zilveren basis wat mag blijken uit een interessante bron uit 1548.⁶ De burgemeester en de raad van de stad Keulen beklagden zich in een brief aan de stadhouder van Gelre over te Nijmegen geslagen muntjes: "*gar undogliche heller*". Vier stuks hiervan zouden niet eens een (Duitse) heller waard zijn ("*der nit vier eins guden hellers werdt sijn*"). Blijkbaar kenden de Nijmeegse holpenningen een dusdanig laag gewicht en laag gehalte zilver dat ze niet op gelijke voet stonden met de hellers uit Keulen, met – mede door de gelijkenis – een boze brief tot gevolg. Een door het Geldmuseum uitgevoerde metaalanalyse van een uit Kampen afkomstige holpenning bleek ook een zilveren fractie te bezitten die overeen kwam met de waarde die de munt vertegenwoordigde. Marcel van der Beek liet op 26-10-2009 hierover per e-mail weten: "...De munten die in de 15e /16e eeuw als bracteaten werden vormgegeven waren voor zover beschreven steeds Brabantse penningen (braamsen) die dus een waarde hadden van $\frac{1}{32}$ groot ofwel $\frac{1}{8}$ plak. In Kampen moeten ze zijn gemaakt vóór 1479 als de eerste driesteden-ordonnantie in werking treedt. De 'Brabantschen' in de instructie van 25 mei 1470 (Van der Chijs blz. 319) lijken mij dus bracteaten, en hun voorgeschreven gewicht en gehalte blijken ook overeen te komen met wat ik aan onze Kampense bracteaat meet. ..." Feitelijk kan vanwege het dusdanig lage zilvergehalte niet van zilveren munten gesproken worden maar eerder van zilverhoudende munten. In de praktijk worden de muntjes veelal als koper aangemerkt.⁷ Munten van een zeer laag gehalte, zoals de holpenningen, worden ook wel biljoen-munten genoemd, in de betekenis van onzuivere of laagwaardige zilvermunt. Een soms wat verwarrende term, omdat ook ongeldig verklaarde munten tot biljoen werden verklaard. Onduidelijk is nog of in alle steden waar holpenningen zijn geslagen zilverhoudend materiaal werd gebruikt. Mogelijk dat enkele steden in de beginperiode nog de munten in een biljoenen legering gemaakt hebben, waarna zij wellicht zijn overgegaan op volledig koperen exemplaren. De munten blijken in alle steden vrij snel na hun introductie geaccepteerd en ingeburgerd te zijn.

De holpenningen vertegenwoordigden in de diverse steden de laagste waarde in het muntstelsel. Tijdens ons onderzoek bestond lange tijd onduidelijkheid over de mogelijkheid dat er binnen het type holpenning, verschillende waarden of denominaties hebben bestaan. Onmiskenbaar werden namelijk verschillen in zowel afbeelding, gewicht als diameter aangetroffen. Daarbij kan gedacht

6 Van Kerkwijk, 1921: 89-91.

7 Fortuyn Droogleevers, 1982: 15; Passon, 1980: 34.

worden dat de kleine exemplaren de helft van de waarde vertegenwoordigden van de grotere exemplaren. Deze suggestie kon echter niet afdoende worden onderbouwd, integendeel: niet alleen zijn door ons hierover geen schriftelijke bronnen aangetroffen, ook blijken de gewichtsverschillen niet in verhouding te staan. Het lijkt daarom meer aannemelijk dat de variatie in diameter en gewicht samenhangen met de diverse emissies. Door optredende inflatie is het mogelijk dat diameter en gewicht in de loop der tijd zijn afgenomen. Overigens speelt deze kwestie vooral een rol in Deventer en Nijmegen, vanwege het grote aantal verschillende typen (zie catalogus) en opmerkelijk genoeg niet of nauwelijks in de andere steden. Vooral Groningen kende een opvallend stabiele en kwalitatief goede productie van holpenningen, met continu scherpe afbeeldingen.

Bijzonder is een tarief uitgevaardigd in 1501 door de steden Deventer, Kampen en Zwolle.⁸ In dit tarief wordt de koers vastgesteld van diverse gouden munten en daarnaast wordt aangegeven wat bepaalde gewichtshoeveelheden van deze munten waard zijn. Het gewicht wordt uitgedrukt in engelsen en hun onderdelen (een engels was een onderdeel van het Trooise mark;⁹ een mark Troois = acht onzen = 244,753 g; een ons = 20 engels = 30,594 g; een engels = 32 azen = 1,530 g; een aas = 0,048 g). Zo wordt onder andere vermeld dat de waarde van een “doysken” goud (dit is $\frac{1}{16}$ engels ofwel 0,096 g) van de betreffende muntsoorten was vastgesteld op twee butkens, twee plakken en drie “braems”. De kleinste gewichtseenheid, het “aesken” (dit is $\frac{1}{32}$ engels ofwel 0,048 g), was voor deze munten vastgesteld op vijf plakken en een braems. We zien hier dat de holpenning of braems gebruikt werd in een tarief om de waarde te bepalen van gouden munten. Bijzonder informatief is dat er niet gerekend werd met halve braemsen. Te zien is namelijk dat de waarde van het aesken is afgerond: een doysken goud weegt $\frac{1}{16}$ engels en dit had een waarde van twee butkens, twee plakken en drie braems. Het aesken, de helft daarvan, zou dus een waarde moeten hebben van een butken, een plak (dit is samen vijf plakken) en $1\frac{1}{2}$ braems maar dit wordt naar beneden afgerond tot een braems. Een aanwijzing dat er in die tijd geen halve braemsen bestonden.

⁸ Van der Chijs, 1854: 187-192.

⁹ In de Nederlanden verdrong het Frans Troois gewicht (mark 244,753 g) aan het eind van de 15e eeuw onder Bourgondische invloed steeds meer het Keulse gewicht (mark 233,855 g). Het Hollands Troois gewicht (mark 246,084 g) raakte zeer waarschijnlijk pas aan het eind van de 16e eeuw algemeen in zwang om in 1630 definitief in de Noordelijke Nederlanden gevestigd te zijn; zie Wittop Koning/Houben, 1980:11-21. In de literatuur worden de Hollandse en Franse gewichtstelsels nog wel eens met elkaar verward (o.a. bij Van der Chijs, 1854: 311).

De nominale waarde van de holpenningen als onderdeel van de Brabantse en lokaal geslagen stuivers is in de beschreven periode (1460-1470) niet steeds hetzelfde geweest. De waarde kon per stad verschillen en was sterk afhankelijk van de muntvoet die op dat moment werd gehanteerd. Bij de beschrijving van de steden die een holpenning productie hebben gekend wordt hier op terug gekomen.

Iconografie

Het bekendste en veruit meest gebruikte type is dat met de een- of tweekoppige adelaar. Dit verwijst naar de Duitse tweekoppige adelaar, die sinds 1433 (keizer Sigismund) het wapenbeeld van de Rooms-Duitse keizers was. Niet geheel onlogisch daar in Duitsland het muntrecht in principe aan de keizer toekwam die de adelaar veelvuldig op zijn munten liet afbeelden. Het gebruik van de adelaar zal vooral een propagandamiddel zijn geweest om de munt een meer vertrouwd karakter mee te geven. Op de holpenningen wordt de adelaar vaak vergezeld van een wapenschildje van de stad in kwestie.

De vervaardiging van de muntplaatjes

Het blijkt dat het productieproces van de holpenningen geen eenduidig karakter heeft gekend en per stad en muntperiode verschilde. Het aanmunten van holpenningen vereiste een andere techniek dan die gebruikt werd bij het slaan van dubbelzijdige munten. Het heeft enige tijd geduurd voor inzicht ontstond in de vervaardigingswijzen van holpenningen. Vondsten van 13^e eeuwse muntgereedschappen in Duitsland en bewaard gebleven stempels voor het munten van zogenaamde Hohlringshellers te Keulen uit het midden van de 16e eeuw, hebben het echter mogelijk gemaakt om de technieken te reconstrueren.¹⁰ Ook enkele bijzondere muntvondsten van holpenningen, soms in combinatie met halffabricaten, zijn voor de reconstructie van de techniek waardevol gebleken.¹¹

Om te kunnen reconstrueren hoe muntplaatjes voor holpenningen in het 14e eeuwse Zwitserland en Duitsland werden gemaakt, is de vondst bij de burcht Grenchen (Solothurn, Zwitserland) zeer belangrijk. Deze vondst bevatte naast geslagen holpenningen ook brokken edelmetaal en half fabricaten in de vorm van ruwe muntplaatjes.¹² Daarnaast is de vondst van Eschikofen (Thurgau,

10 Lusschin, 1881: 225; Hävernick, 1932: 504; Gaettens, 1959; Geiger 1976: 79; Schneider, 2004: 34.

11 Fasnacht, 2001; Jaggy, 1998: 16.

12 Fasnacht, 2001.

Zwitserland) van belang. Deze vondst was aanleiding om een experiment uit te voeren dat de techniek zoals aangetroffen bij de burcht Grenchen bevestigde en nadere inzichten verschafte in deze enigszins bewerkelijke muntslagtechniek.¹³ De muntplaatjes blijken van een lange gesmede strip metaal te zijn geknipt. Daarna zijn de vier zijanten van het plaatje dusdanig met een hamer bewerkt dat het plaatje een meer ronde vorm verkreeg. Uiteindelijk bleven maar vier zeer kleine uitsteeksels over die soms wel maar vaak ook niet werden afgeknipt (Afb. 3).

Afb. 3. Halffabricaten in de vorm van ruwe muntplaatjes, 125%.

Door de bewerkingen aan het muntplaatje vervormde het midden, waardoor het noodzakelijk was om met hamerslagen of een massieve cilinder (stempel) weer vlak te maken. Door de bewerkingen en het daarna vlak slaan was het muntplaatje hard en bros geworden waardoor dit voor het munten weer uitgegloeid moest worden. Het onderzoek naar de holpenningen uit de vondst van Eschikofen door Jäggy en Schmutz (1998) en hun experiment naar aanleiding van de vondst, wees verder uit dat de zijden van de vierkante muntplaatjes niet gelijk waren. De boven- en onderzijde waren ruwer, soms zelfs wat gekarteld, door het smeden van een lingot of ingot (standaard hoeveelheid metaal, gegoten in een standaard vorm om verder verwerkt te worden) tot een strip dun metaal. De linker- en rechterzijde zijn glad omdat de plaatjes van de strip werden geknipt met een metaalschaar. Na verdere bewerking van het muntplaatje en het daadwerkelijk munten van een holpenning bleef dit verschil soms nog zichtbaar.

Links en midden een ruw muntplaatje (Afb. 4) en een holpenning met olifant (Afb. 5) uit de vondst bij de burcht Grenchen. De holpenning is vermoedelijk geslagen te Münster. Goed te zien is dat het muntplaatje een rechthoekige vorm

¹³ Jäggy, 1998: 16.

Afb. 4. Ruw muntplaatje,
125%

Afb. 5. Holpenning
Munster, 125%

Afb. 6. Holpenning
St.-Gallen, 125%

had. Rechts een holpenning van St. Gallen (Afb. 6) waarbij aan de rand van de munt sporen zijn te zien die de productietechniek van het muntplaatje verraden. Ook in de Nederlanden moet deze techniek voor het maken van muntplaatjes zijn gebruikt. Vergelijkbare sporen zijn te zien op een holpenning van Deventer en op holpenningen uit Arnhem.

Afb. 7. Holpenning Deventer, 125%

Afb. 8. Holpenning Arnhem, 125%

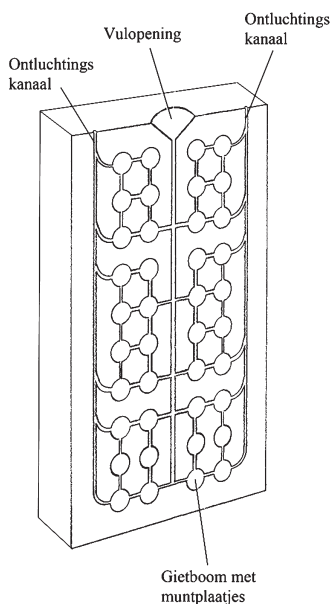
Links een holpenning van Deventer (Afb. 7) waar aan de rechterzijde nog iets van de oorspronkelijke rechthoekige vorm van het muntplaatje is te zien. Rechts een holpenning van Arnhem (Afb. 8) waar, net als bij holpenningen uit de vondst Eschikofen, een ruw gekarteld deel aan de rand is te zien.

Voor het vervaardigen van de muntplaatjes lijkt niet steeds deze techniek te zijn toegepast. Er is namelijk een aanzienlijk aantal holpenningen van Deventer terug gevonden die aan de rand nog resten hebben van wat lijkt op gietkanalen. Het lijkt er op dat men te Deventer enige tijd muntplaatjes heeft gegoten als alternatief voor het maken van muntplaatjes uit een lange strip gesmeed metaal, wat nogal arbeidsintensief was. Bij een gieterij te Volendam is om informatie gevraagd en uit het antwoord kunnen we concluderen dat de plaatjes inderdaad gegoten kunnen zijn en dat dit destijds ook technisch goed mogelijk was.¹⁴

¹⁴ Met dank aan gieterij V.S.H. te Volendam voor hun telefonische toelichting op 27 september 2010.

Een mogelijk houten voorbeeld van een ‘boompje’ met muntplaatjes werd in een zandvorm gedrukt, gevuld met aangestampte Brusselse aarde of een oliegebonden zandsoort.

Vervolgens is er een tweede vorm bovenop gelegd, gevuld met identiek zand en aangestampt. De twee vormen zijn daarna van elkaar gescheiden en het voorbeeld is er voorzichtig uitgehaald. Daarna heeft men nog extra giet- en ontluuchtingskanalen aangebracht. De vormen werden rechtop weer tegen elkaar aan gezet en stevig aan elkaar vastgemaakt. Mogelijk maakte men enkele tientallen identieke vormen om zo een gieting te kunnen doen. De vormen werden voor het gieten warm gestookt zodat de gieting beter verliep. Na het volgieten en afkoelen werden de vormen weer gescheiden en de boompjes uit het zand gehaald. De muntplaatjes werden daarna van de gietboom verwijderd en waren gereed om (op grote schaal) geslagen te worden.

Afb. 9. Gietmal voor holpenningen.

Dat het los maken van de plaatjes van de gietboom niet altijd met zorg is gebeurd, bewijzen de exemplaren met resten van de gietkanalen en exemplaren die deels uitgebroken zijn. Het uitgebroken gedeelte is waarschijnlijk de verbinding met het gietkanaal geweest. Doordat het plaatje te ruw van het gietboompje is afgebroken, is het plaatje beschadigd maar werd dit toch nog gebruikt.

Afb. 10. Voorbeelden van holpenningen met nog zichtbaar de verbindingen van het gietkanaal.

De techniek van het munten

De vroegmiddeleeuwse gouden bracteaten, die ter versiering werden gebruikt, werden waarschijnlijk gemaakt door het dunne metalen plaatje op een negatief gesneden onderstempel te leggen. Vervolgens werd het plaatje metaal met behulp van mogelijk een houten hamer in het stempel gedreven. Daarbij werd gebruik gemaakt van een hulpmiddel van zacht materiaal zoals lood of een stuk leer. Ook de middeleeuwse holpenningen werden op een dergelijke wijze geslagen. De klassieke techniek met een onder- en bovenstempel, zoals gebruikt bij het slaan van dubbelzijdige munten, was hiervoor niet geschikt, omdat de muntplaatjes hiervoor te dun waren. Daarnaast bestond er gevaar voor beschadiging van de muntstempels. Vondsten van 13^e eeuwse muntgereedschappen in Duitsland hebben het mogelijk gemaakt om de techniek te reconstrueren.¹⁵ Het onderstempel was vrijwel gelijk aan de onderstempels zoals gebruikt bij de dubbelzijdige muntslag. Dit onderstempel was negatief gesneden of opgebouwd middels ponsoenen en bezat een punt waarmee het in een houten blok of aambeeld vast gezet kon worden (zie Afb. 11). Er zijn stempels bewaard gebleven, gegoten uit brons compleet met afbeelding.¹⁶

In plaats van een bovenstempel werd een al dan niet houten hamer gebruikt en een hulpmiddel in de vorm van een stuk lood of leer. Dat lood in het begin van de 12^e eeuw werd gebruikt bij het maken van afdrukken met behulp van stempels, is beschreven door Theophilus Presbyter.¹⁷ In zijn tussen 1100 en 1120 geschreven werk *Schedula Diversarum Artium* (Schema van verschillende kunsten) is dit te lezen in het derde deel onder hoofdstuk LXXV genaamd *de opere quod sigillis inprimitur* (hoe men afdrukken in reliëf maakt). Uit het experiment van Jäggy en Schmutz bleek dat met lood en leer als hulpmiddel goede resultaten verkregen konden worden, maar dat deze

15 Gaetgens, 1959: 66; Geiger, 1976: 79; Hävernicks, 1932: 504; Luschin, 1881: 225.

16 Luschin, 1881: 232-233.

17 Presbyter, ca. 1110.

Afb. 11. Bronzen muntstempel.

materialen bij vormen van massaproductie zoals muntslag eigenlijk niet praktisch genoeg waren. Bij het gebruik van lood bleek het geslagen muntje hier in vast te komen zitten en was het lood al na het slaan van een paar munten zo misvormd dat het opnieuw versmolten moest worden. Ook een stuk leer was na het slaan van een paar munten snel versleten. Een alternatieve oplossing kan een nat bolletje hennep of vlas zijn geweest, zoals in 1437 beschreven door Cennino d'Andrea Cennini in sectie zes van zijn werk *Il libro dell'arte*.¹⁸ Cennini behandelt daar hoe je met een houten hamer en natte hennep afdrukken in tin maakt vanaf een gesneden steen. Bij de muntslag werd het muntplaatje dan op het enigszins holle muntstempel gelegd en werd op zijn plaats gehouden door er een bolletje nat vlas of hennep tegen aan te drukken en daar met de hamer een paar rake klappen op te geven. Ook met deze methode verkregen Jäggy en Schmutz goede resultaten maar waren meerdere hamerslagen nodig om het plaatje in het muntstempel te drijven. Het vlas of de hennep kon steeds weer tot een nieuw bolletje worden gevormd waardoor dit zeker een bruikbare en goedkope oplossing geweest kan zijn.

Tussen 1400 en 1425 deed een soort metalen beker of deels holle bus zijn intrede in de muntslag van holpenningen.¹⁹ Deze bus moet nauwsluitend over het stempel hebben gepast en zorgde daarbij voor een goede centrering van de holpenningen. De muntslag zonder bus bracht stempelverschuivingen mee. Hiervan was sprake bij ongeveer 8% van de holpenningen uit de vondst Eschinkofen. De bodem van deze beker kan bekleed zijn geweest met een zacht materiaal zoals hout, lood of een stuk leer, maar ook hier zou vlas of hennep gebruikt kunnen zijn. Het voordeel van munten met behulp van een bus is dat

¹⁸ Cennini, 1437.

¹⁹ Kuhn, 1981.

meerdere muntplaatjes op het stempel geplaatst kunnen zijn waarna de beker of bus er over heen werd geplaatst. Door een paar rake klappen op de beker of bus te geven werden de muntjes geslagen. In Duitsland zijn proefondervindelijk holpenningen nageslagen in koper met gereedschappen zoals die destijds werden gebruikt.²⁰ Deze holpenningen heeft men gemaakt van dunne koperen plaatjes met een diameter van 34 mm. Daaruit bleek dat, wanneer men meerdere muntplaatjes tegelijk probeerde te munten, alleen de onderste drie plaatjes een voldoende scherpe afbeelding verkregen. Het is dus aannemelijk dat de holpenningen werden geslagen met drie tot mogelijk vijf stuks tegelijk. Dit wordt echter tegengesproken in *Brakteaten: Münzkunst der Stauferzeit*.²¹ Hierin wordt gesteld dat schijnbaar niet goed uitgemunte holpenningen zijn geslagen met versleten stempels.

Afb. 12. De bekermethode

Afb. 13. Negatief gesneden handstempel

De beschreven munttechniek werd waarschijnlijk niet altijd op deze wijze toegepast. Soms verliep het proces omgekeerd. De muntplaatjes werden dan onderin de nauwsluitende beker gelegd, waarna met een negatief gesneden handstempel de muntjes werden geslagen (Afb. 13). Ongeveer gelijktijdig met de bekertechniek deed rond 1430 in Duitsland een techniek haar intrede waarbij de onderstempel aan de bovenzijde hol was uitgevoerd en voorzien van een duidelijk aanwezige opstaande rand. Dit onderstempel had binnen de opstaande rand een positief gesneden afbeelding. Het muntbeeld werd op deze manier

²⁰ Anonim, 1986: 31.

²¹ Anonim, 1986: 4.

vanaf de achterzijde van het muntplaatje in de munt gebracht. Ook bij deze techniek was de methode soms omgekeerd. Er werd dan een positief gesneden bovenstempel gebruikt en de muntjes werden niet geslagen in een onderstempel maar in een zachte ondergrond.

Beide typen stempels voor het maken van holle muntjes zijn bewaard gebleven te Keulen en dateren uit het midden van de 16e eeuw.²² De op deze wijze geslagen muntjes noemt men in Duitsland tegenwoordig hohlringhellers. De hierboven beschreven Duitse en Zwitserse technieken zullen zeer waarschijnlijk ook in de Nederlanden zijn gebruikt.

Oorsprong en verspreiding van de holpenningen

Het ons vroegst bekende jaar van een op Nederlands grondgebied geslagen holpenning is 1461 te Arnhem en mogelijk Nijmegen in of net na 1457 (zie hieronder bij „Kerkelijke aanjaagfunctie“).

Ook in Kampen werden al zeer vroeg holpenningen geslagen (zeker vanaf 1468 zoals uit de vermelding in het *Digestum Vetus* blijkt).²³ Deze eerste eenzijdig geslagen muntjes uit de 15e eeuw hebben hier nooit de naam bracteaat of holpenning gedragen. Zij werden grootgen en helder genoemd. Dit laatste is een verbastering van de Duitse naam haller of häller, gegeven aan muntjes geslagen in Schwäbisch Hall.

Als reden waarom men de muntjes in grote gebieden van Duitsland eenzijdig begon te slaan, wordt wel de volgende verklaring gegeven.²⁴ Om onbekende reden besloot men de diameter van de pfennigen te vergroten bij gelijk blijvend gewicht. Dit had als gevolg dat de dikte afnam. De muntplaatjes werden daarvoor zo dun dat voor- en keerzijde elkaars muntbeeld gingen verstoren. Daarom ging men, waarschijnlijk voor het eerst in de eerste helft van de 12e eeuw, de muntjes eenzijdig slaan. Het is onduidelijk wie hier mee is begonnen. Mogelijke kandidaten hiervoor zijn de aartsbisschoppen van Maagdenburg in hun munthuis te Halle, de bisschoppen van Naumburg-Zeitz of de abten van het klooster te Pegau. Al snel sloegen deze muntjes aan en werd het voorbeeld nagevolgd in Noord- en Midden-Duitsland, Polen en Hongarije. De holpenningen waren sinds hun ontstaan in de 12e eeuw tot begin 15e eeuw in grote delen van Duitsland de overheersende, lokaal circulerende, muntsoort met uitzondering van het Rijnland, Westfalen en het Midden-Rijngebied.

²² Schneider, 2003.

²³ De aantekening over in Kampen geslagen braamsen is te vinden in het oud archief Kampen, inventaris nummer 8, dit register staat bekend als het *Digestum Vetus*.

²⁴ Anoniem, 1986: 17-18.

De holpenningen circuleerden zeer lokaal en werden regelmatig ingetrokken om weer hermunt te worden. In Maagdenburg gebeurde dit in de 12e eeuw zelfs meerdere malen per jaar. De oude werden dan ingetrokken tegen een wisselkoers van bijvoorbeeld vier oude tegen drie nieuwe. Van het verschil kon de hermunting bekostigd worden en kon de sleischat aan de muntheer worden betaald: een vorm van belastingheffing dus door de muntheer. Het Rijk voerde sinds 1413 een zogenaamde 'eeuwige pfennig': de eeuwige pfennig was een voortvloeiende uit de roep om de hermuntingen van de Duitse muntheren een halt toe te roepen. Dit was een pfennig die gangbaar bleef en niet zijn gewicht verloor omdat zij ingetrokken werden en hermunt moesten worden tot een ander type, hetgeen op termijn het einde betekende voor de lokale holpenningen. Of er in de Nederlanden ook sprake is geweest van het regelmatig intrekken van oude emissies om deze vervolgens weer om te munten alleen met het doel om de sleischat te innen, zijn geen indicaties voor. Het zou wel een verklaring kunnen zijn voor het relatief grote aantal typen holpenningen van Deventer. Puister schetst de introductie van deze muntjes in de Nederlanden als volgt: vanuit de Duitse gebieden verspreidden zij zich via Arnhem en Nijmegen richting de IJsselsteden en vervolgens richting Groningen.²⁵ De vroege vermeldingen in Nijmegen (1457) en Arnhem (1461) ondersteunen deze visie. Hoewel de situatie in de Oost-Nederlandse steden niet valt te vergelijken met bijvoorbeeld de 12e eeuwse situatie in Maagdenburg, is het goed voorstelbaar dat ook hier de praktijk van hermunting veelvuldig voorkwam. Vooral in Deventer lijkt hiervan sprake te zijn geweest, gelet op de grote mate van diversiteit in de afbeeldingen die is aangetroffen. Uit – niet systematisch geïnventariseerde – vondstgegevens van holpenningen komt het beeld naar voren dat een groot deel in de stad zelf circuleerde of in de directe omgeving ervan. In Groningen zijn tot dusver zelfs geen exemplaren van de meer zuidelijk gelegen steden aangetroffen. Wel komen Groningse holpenningen, zij het sporadisch, voor in de andere steden, zoals blijkt uit de samenstelling van bijvoorbeeld de Walburgiskerschat (Zutphen) die hieronder besproken wordt.

Kerkelijke aanjaagfunctie

Interessant is de vraag waarom en door wie de holpenningen in omloop zijn gebracht. Uit ons onderzoek blijkt dat hier meerdere oorzaken voor zijn aan te geven. In ieder geval lijkt de oorspronkelijke reden – onderhoud en herstelwerkzaamheden van (moeder)kerken – wel achterhaald met onderstaand citaat:²⁶

²⁵ Puister, 1986: 41.

²⁶ Purmer, 1996: 74; Van Gelder, 1974: 25.

“Hertog Arnold van Gelre, wiens gezag bijzonder zwak was, geeft aan diverse Gelderse steden het recht om kleingeld aan te munten voor plaatselijke omloop. De baten van deze muntslag waren bestemd voor het onderhoud van de stedelijke hoofdkerk. Nijmegen verkreeg dit recht voor het onderhoud van de St.-Stevenskerk in 1457 en Arnhem in 1461 voor de St.-Eusebiuskerk.²⁷ Hertog Arnold had in 1452, toen de Arnhemse St.-Maartenskerk bouwvallig was geworden, de eerste steen gelegd voor deze St.-Eusebiuskerk. In 1461 stond hij toe, dat ten behoeve van haar voltooiing kleingeld werd geslagen. De kerkmeesters hebben hiervan gebruik gemaakt”. De opbrengst uit de muntslag ging dus – hoewel dit per stad kon verschillen – (mogelijk deels) naar de moederkerk van de stad. Toekomstig onderzoek in de stedelijke archivalia kan hier meer licht op werpen.

Een bron uit Deventer van 1492 spreekt verder van verspreiding van de muntjes via de kerkmeesters van de moederkerk: “Ende wie die braemschen heben will die koeme by die kerckmeisters die sullen hem dairvan guet beriff doen”.²⁸ Ook te Groningen blijkt dit het geval te zijn geweest en werden zij in omloop gebracht voor rekening van de voogden van de Sint-Maartenskerk.²⁹ Dus, zowel voor de bouw als voor de renovatie van kerken kregen de kerkbeheerders de volledige of gedeeltelijke opbrengst (sleischat) uit de muntslag van kleingeld waaronder holpenningen. Aangezien holpenningen blijkbaar in omloop werden gebracht om opbrengsten te genereren voor onderhoud van de kerk, valt hierin de oorzaak te vinden voor het herhaaldelijk vervangen van oude emissies voor nieuwe uitgften.

Een tweede (hoofd)reden kwam de afgelopen jaren aan het licht door archeologisch onderzoek en de inzet van metaaldetectors. Hieruit kwam naar voren dat holpenningen, samen met ander klein geld, vooral voor collectes in de kerk zijn gebruikt en minder in andere contexten voorkwamen. Dit blijkt uit de vele vondsten die in en rondom kerken zijn gedaan. Onder vloeren van kerken die gerenoveerd worden, komt vooral kleingeld te voorschijn dat daar in de loop der jaren terecht is gekomen. Deze muntjes bleven, in tegenstelling tot de holpenningen, dus niet in de plaats van uitgifte maar vonden hun weg naar andere steden. Dat de holpenningen niet alleen de weg naar de kerk hebben gevonden maar ook hun weg in het lokale betalingsverkeer (van de directe omgeving) lijkt waarschijnlijk omdat er ook losse vondsten van holpenningen zijn in bijvoorbeeld Hattem, Zalk, Elburg en Kampen.³⁰ Ook de muntvondst

27 Gropp, 2004: 134.

28 Cost Jordens, 1854.

29 Van der Chijs, 1854: 497.

30 Hasselt en Clevis, 1988.

Zuidlaren 1928, die later besproken wordt, versterkt dit vermoeden. In deze vondst zat een grote verscheidenheid aan munttypen uit diverse steden waaronder ook een groot aantal holpenningen. Zeer interessante informatie met betrekking tot het gebruik van kleingeld – waaronder holpenningen – in kerken kon worden achterhaald uit de schatvondst bij een gildenaltaar in de St.-Walburgiskerk te Zutphen (zie hieronder bij “Schatvondsten”). Uit onderzoek blijkt dit gildenaltaar waar geld werd geofferd, niet op zichzelf staat. Aan het eind van de 16e eeuw moeten er in de St.-Walburgiskerk maar liefst rond de 30 gildenaltaren hebben gestaan.³¹ De offers stelden de gilden in staat de mis te laten lezen – uiteraard opgedragen aan de patroonheilige van het betreffende gildenaltaar. Vooral in de steden hebben de gilden een rol van betekenis gespeeld, zo ook in de kerken. Om de offers aan het grote aantal gildenaltaren te kunnen brengen, dat in de 15e en 16e eeuw in de kerken aanwezig was, was een grote hoeveelheid munten van lage waarde nodig. Uit het voorbeeld van de St.-Walburgiskerk blijkt dat kerkbestuurders een groot belang hadden bij de uitgifte van holpenningen. Daarnaast is het een belangrijke constatering dat de holpenningen echt anders werden gebruikt dan het andere kleingeld (dat ook voor collectes en andere kleine transacties werd gebruikt). De holpenningen hadden hoofdzakelijk een lokaal kerkelijk gebruiksdoel (zie boven), plus een aanvullende functie in de lokale geldeconomie, iets wat ook mag blijken uit de (soms beperkte) actieradius van deze munten (lees: verbintenis met de betreffende stedelijke kerken). Zie hiervoor ook de samenstelling van de hieronder beschreven schatvondsten.

In aanvulling op bovenstaande zullen de holpenningen dus – buiten inkomstenbron voor de kerk – ook simpelweg een praktisch nut in het betalingsverkeer hebben gehad. Zij vormden de aller laagste denominatie in het muntstelsel. Zo vormden de holpenningen uit Nijmegen volgens een bron uit 1560 1/72^e deel van een stuiver.³² De allerarmsten zullen ze hebben gebruikt om bij handelaren hun kleine waren te kunnen kopen. Deze handelaren werd voorgeschreven tegen welke waarde zij de muntjes moesten ontvangen en uitgeven: “Ende gebieden dairomme allen ende eenen yegelicken ende bisonder die kleyne Peninck weerde te verkopen dat sy die acht braemschen voir eene nye placke ende cleyne wair ontfangen ende weder utgeven sullen tot elcker tyt by viff pondt.”

31 Hartman, 1999: 7.

32 Passon, 1980: 34.

Schatvondsten

Er is tot nu toe slechts een beperkt aantal schatvondsten bekend waarin holpenningen voorkwamen. Reden hiervan is dat schatvondsten merendeels bestonden uit muntstukken van hogere waarde, veelal van zilver en/of goud. Dit is jammer omdat uit schatvondsten doorgaans veel valt af te leiden. Bijna alle schatvondsten waarin holpenningen voorkomen, zijn zogenoemde accumulatieschatten: schatten die gedurende een bepaalde periode tot stand zijn gekomen, zoals een hoeveelheid munten die gedurende lange tijd tussen de kieren van een kerkvloer zijn gevallen. Hieronder een opsomming van enkele schatvondsten.

1. De schatvondst uit Zuidlaren (1928)

Een prachtige vondst werd in de zomer van 1928 gedaan in de tuin van Huize Dennenoord te Zuidlaren. In een roodgeglazuurde kruik werden meer dan 2500 muntjes van de kleinste denominaties gevonden, waarvan ongeveer de helft holpenningen.³³ Naast enkele holpenningen uit Nijmegen blijken meer dan 1000 holpenningen van het Arnhemse type te zijn (dubbeltoppige adelaar zonder wapen), dat voorheen aan Groningen werd toegewezen.

2. De schatvondst uit de Broerenkerk te Zwolle (1987)

In de winter van 1987/1988 lag de vloer van de Broerenkerk te Zwolle open om vloerverwarming aan te kunnen leggen. Door een groot aantal vrijwilligers werd onder coördinatie van archeoloog H. Clevis onderzoek gedaan naar de in de kerk aanwezige skeletten. Daarbij is een groot aantal munten te voorschijn gekomen. De oudste waren braemschen van Deventer. Het leeuwendeel van de munten dateerde uit de periode 1576-1795.³⁴

3. De schatvondst uit de kerk van Ee (1996)

Bij een grondige kerkrestauratie van de Nederlands Hervormde kerk in het Friese terpdorp Ee, was het noodzakelijk om de oude houten vloer te verwijderen en te vervangen door een nieuwe betonnen vloer. Door de inzet van een metaaldetector werden onder de vloer in korte tijd meer dan 200 voorwerpen ontdekt, waaronder 148 munten. Vijf van deze munten waren holpenningen, vermoedelijk afkomstig uit Dokkum. Er zaten twee typen bij die nog niet bekend waren (zie catalogus onder Friesland).³⁵

³³ Van Gelder, 1980: 188.

³⁴ Hasselt en Clevis, 1988.

³⁵ Te Boekhorst, 2002: 4-6.

4. De schatvondst uit de Sint-Walburgiskerk (1997)

Een opmerkelijke vondst is een muntschatje uit de Sint Walburgiskerk te Zutphen.³⁶ Tijdens de laatste fase van de restauratiewerkzaamheden werden in een kastnis, na het wegbreken van de 16e eeuwse betimmering, 20 muntjes gevonden in het kalkgruis op de bodem van de nis. Tussen deze muntjes zaten elf holpenningen (waarvan twee niet eerder bekend, zie catalogus): negen van Deventer, een van Groningen en een van Nijmegen. De kastnis was een onderdeel van één van de vele gildenaltaren in de kerk, die rond 1500 in gebruik waren. Uit deze vondst wordt onder meer duidelijk dat holpenningen niet uitsluitend in de plaats van uitgifte circuleerden, maar ook hun weg vonden naar andere steden (uit de regio). De tot nu toe meest westelijk gevonden holpenning is afkomstig uit een accumulatie schatvondstje uit de N.H.-kerk te Eemnes in de provincie Utrecht, maar dit betreft een verdwaald exemplaar.³⁷

5. De schatvondst uit de kerk van Elst, Overbetuwe (2002)

Bij opgravingen in 2002 door het Archeologisch Instituut van de Vrije Universiteit, die pal naast de Grote Kerk te Elst plaatsvonden, vond een van de auteurs van dit artikel in een ongeveer vijf centimeter dikke laag van fijn zand (stortlaagje afkomstig uit de kerk na een vloerrenovatie) met behulp van een metaaldetector meerdere holpenningen afkomstig uit Nijmegen.³⁸

6. De schatvondst uit Noordenveld (1995)

Een kleine schatvondst van elf muntjes in de gemeente Noordenveld (Drenthe), bevatte drie holpenningen – alle drie van de stad Groningen (Numisnummer 1021417). De oudste munten in deze vondst waren eveneens van de stad Groningen en dateerden uit de periode 1420-1423. De jongste munt was een stüber van Kleef op naam van de possiderende vorsten uit de periode 1609-1624. De op een na jongste munt was een groot op naam van Karel V uit de periode 1545-1553. Het zwaartepunt van de in de vondst aanwezige munten lag rond 1480-1525. Als de stüber werkelijk in dit muntschatje thuis hoort, dan lijkt het er op dat de holpenningen in Groningen/Drenthe nog tot in het begin van de 17e eeuw een rol zouden kunnen hebben gespeeld in het geldverkeer totdat zij door versterf geheel verdwenen.

36 Groothedde, 1999: 229-231.

37 Cruysheer, 2011: 39-40.

38 De gevonden munten zijn beschreven door archeoloog Stijn Heeren in Derks, 2008.

Metaanalyse / Metallurgisch onderzoek

Ten behoeve van dit artikel is een onderzoek uitgevoerd naar de metaalsamenstelling van enkele holpenningen.³⁹ Het doel van dit onderzoek was om te zien of hieruit conclusies konden worden getrokken, onder meer ten aanzien van de hoeveelheid zilver. Tijdens het onderzoek bleek echter dat de muntjes zo weinig zilver bevatten, dat slechts intensiteiten konden worden gemeten welke het zilver uitzendt als het aan röntgenstraling wordt bloot gesteld. Er zijn twee specifieke röntgenstralen van zilver gemeten. Deze zouden een vergelijkbaar verloop moeten tonen, maar bleek niet consistent. De Ag (zilver) kcps (kilo counts per second) kolom is het meest gevoelig en mogelijk het meest betrouwbaar (Tabel 1). Beide lijnen zijn echter dermate ongevoelig en van een dusdanig laag niveau dat we kunnen aannemen dat de gevonden resultaten waren verstoord door “ruis”. Belangrijke les hieruit, is dat het voor dit type munten zeer lastig is om, zonder schade toe te brengen aan de munt, betrouwbare meetgegevens te verkrijgen. De koperen munten waren bovendien veelal gecorrodeerd aan de buitenzijde, terwijl het toegepaste meetinstrument juist het oppervlak aftastte. De (samenstelling van de) buitenkant kan daarom niet als representatief worden beschouwd voor de binnenkant van de munten. Mogelijk dat toekomstig onderzoek met wellicht andere meetapparatuur, meer licht kan werpen op dit onderwerp.

Vervalsingen

Het sterke vermoeden bestaat dat, vooral van de primitief uitgevoerde Deventer braemschen, vervalsingen in omloop zijn gebracht. De uitvoering van deze typen was dermate primitief dat dit uitnodigde tot valsmunterij. Mogelijk dat vervolging voor de namaak van deze kleinste denominaties minder streng was of dat vervalsers de kans om gepakt te worden lager inschatten. Welke exemplaren de vervalsingen en welke de originele zijn, is niet (meer) goed na te gaan. Dat zij hebben bestaan blijkt mogelijk uit de volgende verbodsbepaling in het door Cost Jordens gepubliceerde archiefstuk uit 1492 van de stad Deventer: ”Weert oick saicke dat yemant conterfeytede braemschen of anders hier bynnen brachte of utgheve die dair op bevonden worde wolden Scepenen Ende Raiden berichten na gelegenheit der saicken dat die den anderen een exempelen wesen sall.”

³⁹ De gebruikte techniek was röntgenfluorescentiespectrometrie. Met dank aan het analytisch laboratorium van Corus IJmuiden, het tegenwoordige Tata steel.

Tabel 1. Resultaten metaalanalyse

Monster	Fe %	Ni %	Cu %	Zn %	Sn %	Pb %	Ag1 kcps	Ag kcps
1	0.4	0.6	74	<0.1	<0.1	0.8	0.034	0.045
2	1.0	0.3	56	<0.1	<0.1	4.7	0.031	0.077
3	0.2	0.3	82	<0.1	<0.1	0.2	0.051	0.170
4	<0.1	0.1	89	0.2	<0.1	0.6	0.057	0.050
5	0.4	<0.1	81	<0.1	<0.1	1.2	0.042	0.101
6	0.3	<0.1	77	<0.1	0.1	0.5	0.054	0.096
7	1.4	0.2	64	<0.1	0.1	1.0	0.063	0.192
8	0.5	0.7	77	<0.1	<0.1	1.2	0.033	0.039
9	1.0	0.6	73	<0.1	<0.1	0.1	0.048	0.142
10	0.3	0.1	75	<0.1	<0.1	4.5	0.040	0.055
11	0.9	<0.1	69	<0.1	<0.1	0.4	0.027	0.094
12	<0.1	0.3	79	<0.1	<0.1	0.2	0.062	0.154

Afb. 14. Munten onderworpen aan het onderzoek, behorend bij Tabel 1.

Einde van het holpenningen gebruik

Het precieze einde van de productie en het gebruik van holpenningen blijkt lastig aan te geven. Vermoedelijk vormt een combinatie van factoren de oorzaak van de verdwijning uit de circulatie. Daarbij valt te denken aan het uitbreken van de 80-jarige oorlog met onder meer als gevolg de Unie van Dordrecht

(1575) en de Unie van Utrecht (1579), waarin gepoogd werd om meer uniformiteit en standaardisatie in de geldomloop te brengen. De holpenning (als ook de mijt) paste hier niet meer bij. Tot slot kan de toenemende inflatie een rol hebben gespeeld waardoor de holpenningen hun functie in het betaalverkeer verloren. Het is jammer dat er tot dusver weinig schatvondsten van munten in combinatie met holpenningen zijn gedaan waaruit nadere conclusies kunnen worden getrokken ten aanzien van de einddatering. Zonder meer interessant is de schatvondst van Zuidlaren 1928 (zie hierboven) waaruit de bovengrens van het gebruik van holpenning lijkt af te leiden. Het verbergen van de schat moet op basis van de munttypen namelijk tussen 1572-1577 hebben plaatsgevonden. De jongste stukken uit de schatvondst betreffen hellers van de stad Keulen, die tussen 1568-1572 zijn gedateerd.⁴⁰ Hopelijk dat nieuwe schatvondsten meer precieze informatie kunnen verschaffen.

Holpenningen per muntplaats/stad

Hieronder volgt in alfabetische volgorde, per stad een algemene beschrijving (waaronder een overzicht van de ons bekende literatuur en historische bronnen), inclusief verwijzingen naar de typen holpenningen in het catalogusdeel aan het eind van dit artikel.

Arnhem

De stad Arnhem heeft in 1461 of eerder, in navolging van Nijmegen van hertog Arnold van Gelre het recht gekregen om kleingeld te slaan bestemd voor de plaatselijke omloop. De baten van deze muntslag waren deels bestemd voor het onderhoud van de stedelijke hoofdkerk. Te Arnhem was dit de Sint-Eusebiuskerk waarvoor hertog Arnold zelf in 1452 de eerste steen had gelegd ter vervanging van de bouwvallig geworden Sint-Maartenskerk. In 1461 stond hij toe dat ten behoeve van haar voltooiing kleingeld werd geslagen. De Kronijk van Arnhem weet bij het jaar 1461 te melden: "Item in dit jaar hebben die kerckmeijsters averkummen met Evert Mes, dat hij maken solde eenen helder, die halden solde aan fijn silver enen penninck ende xv grijn int merrick, te remedie een grijn, ind daer solden 'er gaen uit 't troijsche loet lxxii. stuck, ind daer van sol der Kerck hebben x. derselver penningen van yder Merck".⁴¹ Omgerekend

⁴⁰ Van Gelder, 1980: 183-199.

⁴¹ Van Hasselt, 1790: 39.

naar hedendaagse eenheden betekent dit dat het muntjes moesten worden met een gehalte van $135/1000$ en een gewicht van 0,21 gram.⁴² Zeer waarschijnlijk worden hier met helders zogenaamde hellers bedoeld; eenzijdig geslagen muntjes zoals deze in die periode ook veelvuldig zijn geslagen in het Rijnland. De oorspronkelijke waarde van dit type munt is niet bekend. De intrinsieke waarde doet vermoeden dat zijn nominale waarde ongeveer gelijk was aan een 'Hollandse' ($1/36$ stuiver). In Purmers artikel over de muntslag te Arnhem komt geen muntje voor dat met deze beschrijving overeenkomt.⁴³

Bij de munten uit de periode na 1491 staat wel een holpenning opgenomen die in aanmerking kan komen voor de vermelding uit 1461 (zie hierboven over de Kronijk van Arnhem). Purmer zelf twijfelt echter aan de toewijzing aan Arnhem gedaan door Puister naar aanleiding van exemplaren aanwezig in de vondst Zuidlaren 1928 (zie hiervoor over 'Schatvondsten').⁴⁴

Een tweede aanwijzing voor het bestaan van Arnhemse holpenningen is een verwijzing in een opgave van de stad Arnhem uit 1571 betreffende de soorten kleingeld die binnen de stad circuleerde: "dat alhier geslaegen werden groetgens, der hondert maecken eenen stuiver faluirt".⁴⁵ In verband met verbod op oud en vreemd geld en invoering van koninklijk kleingeld op naam van Philips II wilde de hertog van Alva weten wat er zoal in de Gelderse steden aan kleingeld circuleerde. Diverse steden hebben in 1571 een opgave gedaan waaronder Nijmegen en Arnhem.

Deze vermeldingen maken het aannemelijk dat er in Arnhem wel degelijk holpenningen zijn geslagen. Zij werden daar eerst 'helders' genoemd en later 'groetgens'. De nominale waarde van de groetgens was in tegenstelling tot de helders een andere. Omdat hun nominale waarde in 1571 gesteld was op $1/100$ Brabantse stuiver was de oorspronkelijke nominale waarde waarschijnlijk $1/8$ drijver ($1/64$ Nijmeegse stuiver). Het type holpenning dat in aanmerking komt voor een toeschrijving aan Arnhem is die met een dubbelkoppige adelaar zonder wapenschild. Die van Groningen dragen steeds het Groninger wapen, en de adelaars van Nijmegen hebben een leeuw op de borst.

42 Het gehalte van zilveren munten wordt uitgedrukt in penningen waarbij zuiver zilver 12 penningen is. Elke penning zilver is onderverdeeld in 24 greinen. Het totaal aantal greinen / 288 geeft het gehalte in duizendsten. In dit geval $24 \text{ greinen} + 15 \text{ greinen} = 39 \text{ greinen} / 288 = 135/1000$. Voor het gewicht werd in dit geval gerekend met een Troois lood, deze heeft een gewicht van 15,30 gram. Dus 72 stuks uit een Troois lood geeft een gewicht van ca. 0,21 gram per stuk.

43 Purmer, 1996: 69-97.

44 Puister, 1986: 41. Van Gelder 1980.

45 Van Veen, 1907.

Een belangrijke aanwijzing is verder de vondst Zuidlaren 1928 die qua samenstelling een buitenbeentje is voor het Groningse/Drentse gebied. Van Gelder schreef dat de samenstelling wel erg Gelders lijkt maar twijfelde om de vondst met zekerheid toe te schrijven als een in Gelderland samengestelde geldvoorraad. Dit omdat het aandeel Groninger munten zo hoog is, namelijk 1435 stuks uit een totaal van 3129 stuks. Hij komt bij dat hoge aandeel omdat hij de holpenningen met alleen een dubbelkoppige adelaar als Gronings beschouwde. Als deze echter Arnhems zijn, lijkt alles beter op zijn plaats te vallen. Dan is namelijk sprake van een in het Gelderse samengestelde hoeveelheid geld die om nog onbekende reden is verborgen te Zuidlaren. De verbergingsdatum van deze vondst wordt geschat op 1572-1577. Losse vondsten van dit type holpenningen zijn verder gedaan te Nijmegen, Heumen, Druten en Apeldoorn, dus allemaal in Gelderland.⁴⁶ Het grote aantal Arnhemse holpenningen in deze schat doet vermoeden dat deze holpenningen op dat moment nog vrij recent geslagen moeten zijn. Kort voor de verberging van de muntschat Zuidlaren is te Arnhem nog kleingeld geslagen. Een missive van 10 januari 1556 van het Hof van Gelre spreekt over drijvers die geslagen worden te Arnhem. Reyner van Embrugghen (Reinier van Eembrugge), muntmeester te Nijmegen, wordt gelast om “op Pontiaansdag met den essayeur te Arnhem te komen ten einde mede te werken aan het maken eener ordonnantie op het slaan van drijvers die van wege de kerk te Arnhem geslagen worden”.⁴⁷ Deze drijvers hadden volgens de opgave uit 1571 een nominale waarde van twee stuks op een Brabantse oortstuiver (kwart stuiver) min een groetgen. Van deze munten bestaan ongedateerde maar ook gedateerde exemplaren met jaartallen vanaf 1555 tot en met 1569 en 1580.

Batenburg

Over een eventuele muntslag van holpenningen in Batenburg hebben wij slechts weinig informatie kunnen vinden. In de catalogus hebben we echter enkele holpenningen opgenomen waarvan wordt vermoed dat deze te Batenburg zijn geslagen. Schneider weet te vermelden dat in 1564 te Batenburg geslagen pfennigen in 1567 in Jülich en Keulen gangbaar werden gesteld voor $307/864$ heller.⁴⁸ Mogelijk zijn dit de holpenningen met een klimmende, gekroonde

⁴⁶ Zie hiervoor Numis 1021048, 1023661, 1001241, 1003203 en 1003204.

⁴⁷ Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, 3114. Missive van het hof, toegangsnummer: 0124 Hof van Gelre en Zutphen.

⁴⁸ Schneider, 2003: 87-88.

leeuw, omdat deze overeenkomsten vertoont met de klimmende gekroonde uit het wapen van Bronckhorst (zoals ook te zien op de Batenburgse leeuwendaalder uit de laatste kwart van de 16e eeuw. De kroon en klauwen vertonen grote overeenkomst terwijl de vorm van de staart iets afwijkt. Definitieve toeschrijving aan Batenburg zal verklaard moeten worden aan de hand van toekomstige (schat)vondsten in Gelderland of met een groot aandeel Gelderse munten welke ook holpenningen bevatten met (onder meer) een leeuw. Overigens zou ook gedacht kunnen worden aan Nijmegen, aangezien een leeuw ook in het borstschild op de holpenningen met dubbelkoppige adelaar uit Nijmegen voorkomt, zij het ongekroond.

Deventer

De holpenningen of braemschen van Deventer zijn onmiskenbaar de meest bekende muntjes van deze muntsoort en moeten, getuige de vondsten, in grote aantallen zijn aangemunt. De enkelkoppige adelaar uit het stadswapen heeft op de Deventer braemschen een prominente plaats ingenomen. Op latere exemplaren werd de beeldenaar aangevuld met het wapen van het Oversticht. De Overijsselse stuiver was tot 1479 verdeeld in 12 plakken waarna men kortstondig is overgegaan naar het rekenen in penningen. Sinds 1488 gold de stuiver acht plakken. De kleinste denominatie die werd geslagen was een $\frac{1}{8}$ plak of braemsche, de bekende eenzijdige holpenning met oorspronkelijk een waarde van $\frac{1}{6}$ stuiver, maar sinds 1488 een waarde van $\frac{1}{4}$ Stichtse stuiver. De aanmunting van braemschen moet “ergens” in de hierboven beschreven periode hebben plaatsgevonden. Dat zij te Deventer als braemsche bekend stonden en al voor 1492 moeten zijn geslagen blijkt uit een archiefstuk uit 1492 gepubliceerd door Cost Jordens:⁴⁹

“Anno XCII dominica post convers. Pauli [29 Januari 1492]. Scepenen ende Raiden doen allen ende eenen iegelicken weten dat sy mit oire meenthe overkomen synt nye braemsche te doen slaen, dairvan die achte gelden sullen eene nye pl. Ende gebieden dairomme allen ende eenen yegelicken ende bisonder die kleyne penninckweerde te verkopen dat sy die acht braemschen voir eene nye placke ende cleyne wair ontfangen ende weder utgeven sullen tot elcker tyt by viff pondt. Ende wie die braemschen heben will die koeme by die kerckmeisters die sullen hem dairvan guet beriff doen. Weert oick saicke dat yemant conterfeytede braemschen of anders hier bynnen brachte of utgheve die dair op bevonden worde wolden S. En R. berichten na gelegenheit der saicken dat die den anderen een exempel wesen sall. Ende voirtaen sullen alle olde braemschen affwesen ende tot nyet syn voir gheen werde te boeren.”

⁴⁹ Jordens, 1854: 1-77.

Wat opvalt is dat de oude braemschen ongeldig werden verklaard en er besloten werd om nieuwe te laten slaan, die bij de kerkmeesters konden worden verkregen. Ook werd hun waarde expliciet vermeld, namelijk acht stuks per nieuwe plak. Wanneer kunnen de oude braemschen dan zijn geslagen? En zijn de nieuwe reeds in januari 1492 geslagen? Omdat de oude braemschen werden verboden kan dit betekenen dat deze zijn geslagen in de periode 1466-1488. Dit is de periode dat de braemsche het achtste deel was van de oude plak, waarvan er 12 in een stuiver gingen, en sinds 1479 een kwart penning, waarvan er 24 in een stuiver gingen. Toen Deventer in 1488 de Stichtse stuiver invoerde van acht plakken heeft men de braemschen voorlopig in omloop gehouden, nu niet tegen een koers van $\frac{1}{6}$ stuiver maar tegen een koers van $\frac{1}{64}$ Stichtse stuiver. Toen in 1489 een revaluatie van de Bourgondische muntvoet plaatsvond had het Overijsselse muntverbond met Groningen geen zin meer en werd dit dan ook beëindigd. In januari 1492 werden nieuwe braemschen aangekondigd en de oude verboden, waarbij men tevens het probleem van de valse braemschen oploste. Als de stad werkelijk al in januari 1492 nieuwe braemschen heeft geslagen, dan moet men al in maart 1492 de intrinsieke waarde weer hebben aangepast. De Bourgondische muntvoet van 1489 bleek namelijk te hoog vastgesteld waardoor deze in maart 1492 terug werd gebracht naar het niveau van 1474. Dit betekende dat de braemschen van januari 1492 eigenlijk te goed waren en dat ze vanaf maart 1492 over een lager zilveragehalte konden beschikken.

Welke braemschen in welke periode zijn geslagen hebben we op vormtype globaal kunnen onderscheiden. De holpenning waarvan wij denken dat dit het oudste exemplaar is (D.01, zie catalogus) lijkt te zijn geslagen zoals de schüsselfennigen werden geslagen, met een hol onderstempel en een bolvormig bovenstempel, waarbij een van de stempels de verdiept ingesneden afbeelding had. De holpenningtypen D.02 – D.12 (zie catalogus) van Deventer lijken tot ca. 1480 te zijn geslagen met een positief gesneden bovenstempel in een beker of hol onderstempel met zachte inleg. De afbeelding kwam er dus via de achterzijde in. Deze typen hebben dan ook een naar achter omgebogen rand omdat zij als het ware om het bovenstempel heen krulden. Hierna lijkt er een wijziging op te treden, namelijk een meer duidelijk aanwezige ronde opstaande ring/rand verschijnt dan om de beeldenaar. Deze zijn vermoedelijk geslagen met een verdiept gesneden onderstempel, waarbij het muntplaatje met behulp van een hamer in het stempel werd gedreven zoals besproken bij de muntslag techniek. De afbeeldingen worden op die manier ook wat scherper en hebben meer detail (zie catalogus).

Een uitgevoerd gehalteonderzoek (zie hiervoor) moest nader inzicht verschaffen in een nauwkeuriger indeling, maar dit bleek – zoals gezegd – niet goed

bruikbaar. Waarschijnlijk hebben de wijzigingen in typen van de braemschen te maken met een gewijzigde muntvoet en het optreden van een andere muntmeester. Deze kon zo de exemplaren van zijn hand herkennen mochten er klachten komen over de kwaliteit. Ook kon men hierdoor gemakkelijker zien welke exemplaren een bepaald gehalte aan zilver bevatten. Een minder aanmerkelijke reden kan de sleischatmethode zijn, zoals men in Duitsland reeds had toegepast (zie hierboven). Verder had de stad zelf geen stempelsnijder in dienst maar werden de stempels elders besteld. De wijzigingen in uitvoering kunnen daarom ook te maken hebben met de voorkeur en het vakmanschap van de stempelsnijder. Tot wanneer de aanmunting van braemschen heeft plaats gevonden is moeilijk te zeggen, maar deze heeft waarschijnlijk geduurd tot 1523. Na dit jaar is geen muntslag meer bekend en in 1528 werd Overijssel bij de Nederlanden ingelijfd. Pas in 1534 werd te Deventer een nieuwe muntslag begonnen in samenwerking met Kampen en Zwolle (driestedenmuntslag). Halverwege de 16e eeuw moeten de nog in omloop zijnde braemschen gelijk zijn gesteld aan ca. $\frac{1}{100}$ Brabantse stuiver, zoals in Arnhem, of mogelijk zelfs $\frac{1}{120}$ Brabantse stuiver, omdat de Overijsselse stuiver toen een waarde vertegenwoordigde van $\frac{8}{15}$ Brabantse stuiver ($\frac{15}{8} \times 64 = 120$).⁵⁰

Elburg

Op een akker bij Elburg zijn muntjes gevonden met een instempeling (klop) van een Gotische letter E, geplaatst binnen een met ribben versierde cirkel. De aangebrachte instempeling kan vermoedelijk aan Elburg worden toegeschreven.

Afb. 15. Munt met ingestempelde Gotische letter E.

De gevonden muntjes zijn oorspronkelijk niet van Elburg en betreffen geen holpenningen omdat ze dubbelzijdig geslagen zijn, afkomstig uit andere muntplaatsen. Ze zijn echter met een op een holpenning gelijkend stempel eenzijdig overgeslagen. Gelet op de gelijkenis echter wel relevant om te vermelden.

⁵⁰ Van Gelder, 1980.

Afb. 16. Twee met een op een holpenning gelijkend stempel overgeslagen munten.

Op een exemplaar is de nog leesbare tekst (C)IVITA(S) te lezen en op de andere zijde iets dat lijkt op een O en wat letters of cijfers. Vermoedelijk is dit oorspronkelijk een duitken van de stad Utrecht uit de periode 1509-1522 geweest.⁵¹ Uit een veiling (Laurens Schulman, Veiling 7 kavel 555) is een ander Utrechts muntstuk met een dergelijke klop bekend, namelijk een driemijdstuk op naam van bisschop Philips van Bourgondië.⁵² Op 3 februari 1523 werd in het buurspraakboek van Utrecht vermeld dat de koers van de duiten van vóór 1523 verlaagd werd naar braemschen (in waarde gehalveerd).⁵³ Bij juli 1524 staat dat de gehalveerde duiten niet meer als betaling aangenomen behoeften te worden omdat er genoeg duiten waren aangemunt van een nieuw type. Deze muntjes werden dus feitelijk in waarde verlaagd naar de waarde van een holpenning. Mogelijk heeft men ze in Elburg rond 1524 geklopt en ze daar tegen deze verlaagde waarde in het geldverkeer gehouden.

Friesland: Dokkum(?)

Tijdens het onderzoek zijn vier typen holpenningen aangetroffen die alle zijn gevonden te Friesland. Dat er behoefte was aan kleine munt – zoals een holpenning – voor gebruik in de kerk of bij begrafenissen in Friesland blijkt uit een stukje tekst dat is aangehaald door Wigersma.⁵⁴ “In het Stadrecht van Leeuwarden, geschreven tusschen 1515 en 1537 lezen wij bij het hoofdstuk:

⁵¹ Van der Chijs, Utrecht plaat XXVI-21–23.

⁵² Van der Chijs, Utrecht plaat XXII-8.

⁵³ Pieterse, 1978: 11.

⁵⁴ Wigersma, 1906: 73-74.

Van derbegangnissen (begravenissen). Ende soe sullen die erfgenamen ende vrunden daertoe verbonden ende mede belastet wesen dat offergelt over den doden menschen inder kercken toe bijstellen. Ende, soe die gemeente in ellick waskeers over den doden nyet meer schuldich is dan een penning te offeren, de welcke hier nyet sint toe bekomen, waerdoer de gemeente grootlijcken geinteresseert wort, biddende die van Leeuwarden, dat mijn Heeren willen een goltsmit ordineren, die cleijn gelt munt.” Een eerste aanwijzing voor Dokkum als muntplaats betreft de vindplaatsen. Drie exemplaren zijn namelijk gevonden rondom Dokkum en één exemplaar in noordoost Friesland. Omdat op de gevonden holpenningen onder andere hemellichamen voorkomen als halve maantjes, sterren en bollen wordt ook om deze reden aan de stad Dokkum gedacht als waarschijnlijke muntplaats. De laatst bekende stedelijke muntslag te Dokkum dateert uit de periode 1430-1440: toen zijn halve kromstaarten geslagen.⁵⁵ Deze vertonen op de voorzijde een dubbelkoppige adelaar met tussen de poten een verticaal gedeeld wapen met links een halve maan en rechts een stralende zon. Op de keerzijde zijn de hoeken van een kort gevoet kruis afwisselend gevuld met een halve maan en een zon. Ook het tegenwoordige wapen van Dokkum heeft nog een halve maan en drie sterren. Introductie en muntslag van holpenningen kan te Dokkum goed mogelijk tussen 1470 en 1500 tot stand zijn gekomen toen de stad tijdens de strijd tussen de Schieringers en Vetkopers onder sterke invloed stond van de stad Groningen.

Groningen

De stad Groningen heeft zeer vroeg op eigen naam munten geslagen onafhankelijk van de landsheer, de bisschop van Utrecht. Kleingeld in de vorm van plakken werd zeker sinds 1460 geslagen en grootgens zeker sinds 1470. Wanneer Groningen voor het eerst holpenningen ging slaan is niet bekend. De muntslag daarvan kan begonnen zijn in of na 1479 toen een muntverbond werd aangegaan met de Overijsselse steden Deventer en Kampen. Er is een indirecte, zij het onbetrouwbare aanwijzing dat zij reeds in 1482 in omloop kunnen zijn geweest. Een briefje bij een holpenning aanwezig in de verzameling Kist vermeldt: “Groninger heller, met zulke muntjes heeft men de werklieden bij het bouwen van den Groninger toren [in 1482] betaald”.⁵⁶

De verhouding van het kleingeld te Groningen was 1 Groninger stuiver = 6 plakken (witten) = 12 grootgens = 48 penningen of drijvers. De penningen

⁵⁵ Jacobi, 2000: 24-26.

⁵⁶ Van der Chijs, 1854: 451.

leken daarmee op de Utrechtse duitkens van $\frac{1}{48}$ Utrechtse stuiver. De verhouding een plak is twee grootjes gaat hier terug tot in de 14e eeuw, namelijk de dubbele groot of plak en de leeuwengroot, nu echter in sterk gedevalueerde vorm. De kleinste Groninger muntjes waren eenzijdig met de afbeelding van een adelaar en balkenschild. Ze werden waarschijnlijk penningen genoemd (Van Gelder noemt als bron de rekeningen van Groningen pagina 24 en 17). De nominale waarde was een achtste plak of $\frac{1}{48}$ Groninger stuiver, halverwege de 16e eeuw gelijk gesteld aan $\frac{1}{64}$ Brabantse stuiver. Van der Chijs wist te vermelden dat zij in omloop zijn gebracht ten bate van de voogden van de Sint-Maartenskerk.⁵⁷ Zij kregen (een deel van ?) de winst op deze muntjes en vermoedelijk werden zij net als te Deventer door hen in omloop gebracht.

De term penningen was een synoniem voor munten in het algemeen en kan hier ook algemeen bedoeld zijn. Zij kregen dan (een deel van) de baten die voortkwamen uit de muntslag van het kleingeld.

Van der Chijs en Puister schrijven enkele holpenningen toe aan Groningen waarvan het twijfelachtig is of die toeschrijving terecht is. Puister heeft al enkele exemplaren van Van der Chijs als niet-Gronings bestempeld maar hij heeft wel de exemplaren overgenomen die door hem onder de nummers 1.506 en 1.507 zijn beschreven. Beide waren volgens Puister niet terug gevonden. Inmiddels is 1.506 in bezit van het Groninger museum en is 1.507 bekend geworden uit een losse vondst in de gemeente Voorst (Gelderland) (Numis nummer 1034124). De uitvoering van deze typen en de Gelderse vindplaats van het type 1.507 doen ons inziens vermoeden dat hun oorsprong in Duitsland gezocht moet worden.

In Groningen werd sinds ca. 1430 begonnen met het afbeelden van de Duitse adelaar op de munten. Van ca. 1430 tot 1433 is deze afgebeeld met slechts één kop, daarna met twee koppen. De oorsprong van het gebruik te Groningen van de Duitse adelaar ligt in het feit dat de stad zich onder bescherming stelde van Sigismund, in 1430 nog Rooms-Duits koning en in 1433 tot keizer gekroond. De adelaar met één kop dateert uit de tijd vóór 1433 toen hij nog koning was, en de adelaar met twee koppen na zijn keizerskroning.⁵⁸ De adelaar draagt op de staart steeds het wapen van de stad Groningen. Dit stadswapen is een groene balk op een witte achtergrond en is ontleend aan het wapen van de 14e eeuwse prefecten, de vroegere vertegenwoordigers van de bisschop van Utrecht.

⁵⁷ Van der Chijs, 1854: 497.

⁵⁸ Henstra, 2004.

Kampen

Sinds kort kan Kampen toegevoegd worden aan de lijst van steden die holpenningen hebben uitgegeven. In de stad zijn holpenningen gevonden van tot voor kort onbekende typen. Een van deze typen draagt het wapen van het Oversticht in een opstaande rand terwijl op het andere type een Gothische C is afgebeeld die op een kruis rust. Dat te Kampen dergelijke muntjes geslagen moeten zijn is bekend uit enkele schriftelijke bronnen. Uit het *Digestum Vetus* is de volgende passage bekend:⁵⁹

“Fol. 79verso, 1468, Feria 3a post Martini

Borgemeisteren, scepenen en raet sijn overcomen soe sie inden wairheit vernoemen ende clage genoegh gehoirt hebben woe onse vicecureit of sijne cappellane sich seeir onwijslike gehat hebben bijden altaere inden kerke, dair guede lude ten offer gengen. Ende hebn gerucht gemaket om dat sie brabantse offerden, die somtijts antwe gebroken of weder van den altaer hen nagesmeten, dat onse stat munte is. Soe begeren sie vanonsen vicecureit dat hie sich na dessen dage anders in dien saken holden wil en de onderwijse sijne cappellane, soe dat sie dat meeir niet en doen ende laten schamele luden offeren ende doen dat in hem is. Compt den raede dair van vorder aen, sie dencken dair sullic beraet op te hebben ende kuerstet dat het hem lichte niet dienen en solde”.

Deze in het *Digestum Vetus* vermelde munttypen kunnen geslagen zijn door de in 1462 vermelde muntmeester Johan Knijf die 400 halve plakken en 700 duitmers uit een mark moest slaan. Aangezien de notitie uit 1468 dateert kunnen hier ook muntjes mee bedoeld zijn die geslagen zijn door de in 1466 vermelde muntmeester Kerstken Gerbertsz. Hij had opdracht om kromstaarten te slaan en kan tijdens zijn ambtsperiode ook duitmers hebben geslagen waarvan de opdracht niet meer bekend is. Daarnaast is er een instructie van 25 mei 1470 bewaard gebleven voor muntmeester en goudsmid Hendrik Jansz.⁶⁰ Hendrik Jansz blijkt in dat jaar te zijn aangenomen om kleingeld aan te munten, namelijk brabantse, duitmers, halve plakken en plakken. Het mark muntmetaal moest een gehalte hebben van respectievelijk een, 1½, twee en nogmaals twee lood, wat overeenkomt met 63, 94 en 125 duizendste. Uit een Keuls mark van 233,86 gram moesten 1300 brabantse worden geslagen wat een gewicht geeft van 0,18 gram. Het aantal stuks van de overige munten werd aangegeven

59 De aantekening over in Kampen geslagen braamsen is te vinden in het oud archief Kampen, inventaris nummer 8, dit register staat bekend als het *Digestum Vetus*. De aantekeningen, versierd met pentekeningen, lopen van 1454 tot 1473. Met dank aan Kees Schilder voor de transcriptie.

60 Van der Chijs, 1854: 319.

in worpen per ons: de Keulse mark was verdeeld in acht onsen, en een ons is een hoeveelheid van vier worpen.⁶¹ Van de duitmers moesten er 22 à 23 uit een worp per ons komen, van de halve plakken 13 à 14 en van de plakken precies zeven. Dit geeft gewichten van 0,33 gram voor de duitmers, 0,56 gram voor de halve plakken en 1,04 gram voor de plakken.

Er zijn eenzijdig geslagen muntjes van eenvoudig uiterlijk met de afbeelding van een kruis en een letter C in de omgeving van Elburg/Kampen gevonden, die mogelijk aan een van deze vroege vermeldingen verbonden kunnen worden. De gewichten van deze twee goed bewaard gebleven muntjes zijn 0,40 en 0,50 gram waardoor dit mogelijk niet de vermelde brabantse zijn met een nominale waarde van $\frac{1}{6}$ stuiver, maar de vermelde duitmers met een nominale waarde van $\frac{1}{48}$ stuiver. Omdat de muntjes eenzijdig zijn geslagen en daardoor sterk op de holpenningen van elders lijken, zijn wij van mening dat de muntjes in de catalogus thuis horen. De gedetailleerde gegevens in de hier boven vermelde instructie zijn ook waardevol om te zien op welke voet het kleingeld uit de jaren zestig van de 15e eeuw te Deventer mogelijk geslagen kan zijn. Dat de muntvoet van Kampen en Deventer dicht bij die van de stad Utrecht heeft gelegen, blijkt uit een raadsbesluit van de stad Utrecht van 18 december 1477.⁶² Als reactie op verlaging van de muntvoet door de bisschop wilde de stad een reeks nieuw kleingeld aanmunten namelijk een *doytkin* (duitje), een Brabantse, een Hollandse en een halve Hollandse. In onderstaande tabel is de overeenkomst aan inhoud fijn zilver tussen Utrecht (instructie 18 december 1477) en Kampen (instructie 25 mei 1470) goed te zien (Tabel 2).

Tabel 2. Muntovereenkomsten aan inhoud fijn zilver ten opzichte van Kampen

Muntsoort:		Gehalte in greinen:		Gewicht in grammen:		Gewicht fijn in grammen:	
Utrecht	Kampen	Utrecht	Kampen	Utrecht	Kampen	Utrecht	Kampen
Doytkin	Plak	48	36	0,85	1,05	0,14	0,13
Brabantse	$\frac{1}{2}$ plak	32	36	0,57	0,56	0,06	0,07
Hollandse	Duitmer	24	27	0,38	0,33	0,03	0,03
$\frac{1}{2}$ Hollandse	Brabantse	15	18	0,26	0,18	0,01	0,01

⁶¹ Schilder, 1986-1987.

⁶² Van Gelder, 1971-1972.

Nijmegen

Hertog Arnold van Gelre had in de 15e eeuw aan diverse Gelderse steden het recht gegeven om kleingeld te slaan bestemd voor de plaatselijke omloop. De baten van deze muntslag waren bestemd voor het onderhoud van de stedelijke hoofdkerk. De stad Nijmegen verkreeg dit recht in 1457 voor het onderhoud van de Sint-Stevenskerk. Vermoedelijk zijn kort daarna eenzijdige zogenaamde helders of grootgens geslagen net als in 1461 te Arnhem is gebeurd (zie boven). Het stadsbestuur beloofde namelijk in 1457 aan ene Arnt van Ochten, die voor de kerk kleingeld moest vervaardigen, bescherming bij eventuele klachten.⁶³ Een oorkonde uit 1470 voor muntmeester Johan van Huessen, die “alrehande kleyne geltken” moest slaan, geeft meer informatie prijs.⁶⁴ Hij moest muntjes slaan ter waarde van vijf groitkens, vier groitkens (meeuwen), twee groitkens (halve meeuwen), een groitken en ½-groitken. Van de vijf groitkens moesten er 21 uit een Keuls lood komen (ca. 0,698 gram per stuk) en zij dienden een gehalte van $\frac{250}{1000}$ te hebben. De groitkens moesten een gehalte van $\frac{125}{1000}$ en een gewicht van ca. 0,25 gram hebben. Gehalte en gewicht lijken hier sterk op die van de zogenaamde helders van Arnhem uit 1461 met een nominale waarde van mogelijk $\frac{1}{32}$ stuiver. Van iedere mark verwerkt zilver moest hij zes Keulse witpenningen aan sleischat betalen aan de kerkmeesters.⁶⁵ Of er ook halve grootkens van $\frac{1}{64}$ stuiver zijn geslagen is onduidelijk. Wat betreft gewicht en doorsnede liet Rob Reijnen ons weten (e-mail d.d. 10-04-2013) dat van 50 door hem onderzochte Nijmeegse exemplaren, het gewicht varieert tussen ca. 0,20 en 0,30 gram; het gemiddelde ligt ongeveer bij 0,22 en 0,24 gram. De doorsnede varieert tussen 13 en 16 mm, met een modus van 14 mm.

Voor wat betreft het kleingeld te Nijmegen rond 1500 is een artikel van Eijkhout interessant.⁶⁶ Hierin wordt een document uit eind 15e eeuw beschreven met betrekking tot een instructie voor een niet nader genoemde muntmeester. De datering rond 1500 maakt de instructie ongeveer contemporain met muntmeester Sander van Batenborch. Deze kreeg in 1498 opdracht om dubbele stuivers, enkele stuivers en muters te slaan. Door een variant van de methode Eijkhout toe te passen op deze laatste instructie komen interessante gegevens naar boven. Eijkhout berekende een ‘relatieve zilvermassa’ om achter de nominale waarde van een muntstukje te komen die alleen bij naam werd genoemd, het meyke. Door deze methode door te trekken naar de halve stuiver en dubbele

63 Gropp, 2004: 134.

64 Oud archief Nijmegen, inv. 471, vermeld bij Gropp.

65 Gropp, 2004: 135.

66 Eijkhout, 2001: 133-134.

stuiver uit de instructie van Sander van Batenborch kan de nominale waarde van het kleingeld, uitgedrukt in onderdelen van de Gelderse stuiver, berekend worden. De resultaten daarvan staan in Tabel 3.

Tabel 3. Onderlinge verhoudingen

Muntnaam	Nominale waarde (stuiver)	Zilvergehalte	Aantal per ons	Muntgewicht (g)	Zilvergewicht (g)	Zilvergewicht (relatief)
Dubbele stuiver	2	0,354	8	3,85	1,36	1,36
Halve stuiver	1/2	0,198	18,5	1,66	0,33	0,34
6 groten	1/4	0,208	38	0,809	0,168	0,170
Meyke	1/6	0,188	52	0,592	0,111	0,113
2 groten	1/12	0,125	71	0,433	0,0541	0,0566
1 groot	1/24	0,0833	104	0,296	0,0247	0,0283

Van de dubbele stuiver nemen we de zilvermassa over als de relatieve zilvermassa. Van hier uit berekenen we de relatieve zilvermassa van de overige munten. Uit de tabel blijkt dat dit zeer nauw overeenkomt, de voet van de munten uit het document Eijkhout komt overeen met de muntvoet van de dubbele- en halve stuiver uit de instructie voor Sander van Batenborch. Vervolgens kan ook de waarde in stuivers worden berekend, zie de tweede kolom. Een instructie voor holpenningen is niet bekend maar de exemplaren die na 1493 zijn geslagen waren zeer waarschijnlijk $\frac{1}{2}$ -grootjes met een nominale waarde van $\frac{1}{48}$ Gelderse stuiver.

In 1501 werden naast stuivers op de oude voet (Gelderse stuiver) ook stuivers geslagen op de Brabantse voet. Een Brabantse stuiver was $\frac{1}{2}$ Gelderse stuiver. De nominale waarde van het $\frac{1}{2}$ -grootje, uitgedrukt in een Brabantse stuiver, komt dan op $\frac{1}{72}$ stuiver. De Gelderse stuiver bleef echter wel de basis van de muntvoet. De aanmunting van de eenzijdige grootgens heeft te Nijmegen vermoedelijk alleen plaatsgevonden voor en na de overheersing door Bourgondië. De vaststelling van deze twee perioden maakt het mogelijk aan de hand van de stijlkenmerken de grootgens nader te dateren (zie catalogus). De eerste muntperiode lag tussen 1457 en 1473 en de tweede periode tussen 1493 en 1543.

Dat de grootgens nog tot in de jaren 1538-1548 geslagen zijn, getuigt een brief aan het Hof van Gelre en Zutphen van 25 mei 1548. De magistraat van de stad Keulen beklagde zich daarin over slechte munten die te Nijmegen waren geslagen. Onder andere werden genoemd goudguldens naar het voorbeeld van

Basel, Lübeckse schillingen en Mariengroschen uit Goslar die niet van goed gehalte waren. Interessant is dat zij ook ondeugdelijke hellers opnoemen die per vier stuks niet eens één goede heller waard waren. Het bleek hier, middels een bijgevoegd voorbeeld, te gaan om het type Van der Chijs XXIII.9 (Heeren en steden van Gelderland). De muntjes waren echter nooit als hellers bedoeld geweest, maar in Duitsland werden zij vanwege hun uiterlijk blijkbaar ten onrechte voor deze waarde aangezien/geaccepteerd. Stedelijk muntmeester in deze periode was Jasper (ook Caspar) Vlemminck. Toen zijn vader, Lambert Vlemminck, te Osnabrück was gearresteerd op verdenking van valsmunterij en daarvoor ook daadwerkelijk terechtgesteld werd middels de ketelstraf, vluchtte hij in 1531 met zijn vrouw naar Nijmegen. Hij wist zich daar al snel weer een positie te verwerven als muntmeester. Sinds 1533 was hij muntmeester van diverse hertogelijke munthuizen waaronder die te Nijmegen. Rond 1538 werd hij ook muntmeester van de stedelijke munt van Nijmegen. Op 6 augustus 1544 had Vlemminck een nieuwe muntcommissie van de stad verkregen waarin munten werden voorgeschreven die op Duitse leest waren geschoeid. Omdat de klachten van Keulen van mei 1548 dateren kunnen we de aanmunting van de grootgens nauwkeuriger dateren, namelijk tussen 1544 en 1548. Dat dit de laatste emissie grootgens geweest kan zijn, is mogelijk af te leiden uit een opgave van de stad Nijmegen uit 1571. In verband met een aanstaand verbod op oud en vreemd geld en invoering van koninklijk kleingeld op naam van Philips II (1555-1598), wilde de hertog van Alva weten wat er zoal in de Gelderse steden aan kleingeld circuleerde. Diverse steden hebben in 1571 een opgave gedaan waaronder Nijmegen en Arnhem. In de opgave van de stad Nijmegen werd een opsomming gegeven van het kleingeld dat binnen de stad circuleerde: “und twee ende tsoeventichste delen (van de stuiver), Nymeghsche grootgens genant, tot behoeff der armer gemeynte gemunt und geslaegen siin worden, edoch het merendeel deser lester sorten, soe der eyn tiit her geene gemunt, oick vast gebraecken, versletten und alsoe ombk-homen sint”.⁶⁷

De klachten uit Keulen ontving men in mei 1548. De munten zullen dus waarschijnlijk kort daarvoor geslagen zijn. In de opgave van 1571 zegt men dat zij nog circuleren, maar reeds vele jaren niet meer geslagen zijn en dat het merendeel is gesleten en gebroken. Dit zou kunnen betekenen dat het stadsbestuur de klacht serieus heeft genomen en dat te Nijmegen rond 1548 de laatste muntslag van de grootgens heeft plaatsgevonden.

67 Van Veen, 1907.

's-Heerenberg

Te 's-Heerenberg zijn holpenningen geslagen voorzien van vier wapenschildjes geplaatst in een kruisvorm. Afgebeeld zijn de wapens van 's-Heerenberg, Egmond, Moers en Culemborg. In Duitsland worden holpenningen van dit type vierschildhellers genoemd. Zij worden toegeschreven aan Oswald II (1511-1546). In een verbod van de stad Keulen van 22 januari 1578 staat dit type als verboden heller afgebeeld afkomstig uit 's-Heerenberg. Samen met andere hellers waaronder een exemplaar van Nijmegen. Aangezien dit verbod dateert uit 1578 kunnen de muntjes ook geslagen zijn onder Willem IV (1546-1586). Deze holpenningen zijn waarschijnlijk alleen geslagen om ze in Duitsland als goede hellers in omloop te brengen en niet om als kleingeld te dienen voor de plaatselijke bevolking.

Zutphen

In 2012 is een holpenning gevonden die toegeschreven kan worden aan de stad Zutphen. Het fragmentarisch bewaard gebleven muntje is gevonden te Zutphen tijdens de proefopgraving Broederenkerkhof 2. De munt kwam uit een in de 17e eeuw verspitte laag, vermoedelijk een ruimingslaag van het voormalige kerkhof achter het koor van de Broederenkerk. Een plausibele verklaring kan zijn dat dit muntje in of kort na 1508 is geslagen in opdracht van de kerkmeesters van de St.-Walburgiskerk. Karel van Egmond had de kerk per akte van 9 april 1508 namelijk het recht verleend om kleingeld te mogen laten slaan.⁶⁸

Tot slot

In bovenstaande beschrijving en analyse van de holpenningen in Nederland zijn veel vooraf gestelde onderzoeksvragen opgelost of duidelijker geworden. Daarnaast bestaan er nog wat open eindjes, die hopelijk in de toekomst (beter) beantwoord kunnen worden. Duidelijk is dat dit algemeen opgezette artikel op diverse fronten is begrensd in diepgang. Het is bedoeld als een overzichtsartikel, dat niet pretendeert uitputtend te zijn. Wij hopen met deze bijdrage de nieuwsgierigheid van andere onderzoekers te prikkelen en hen aan te zetten tot diepgaander en vooral lokaal (archief)onderzoek, waarmee het in dit artikel geschetste beeld over de holpenningen in Nederland kan worden aangevuld.

⁶⁸ Van Beek, 1980: 15-16.

Vooraf het (tijdrovende) metaalanalyseonderzoek liep uit op een teleurstelling, maar heeft tegelijk tot inzichten geleid. Zoals ook uit de hierna volgende catalogus blijkt, zijn er een flink aantal nieuwe holpenningen ontdekt en vooral veel nieuwe subtypen. Vooral de vermoedelijke muntplaats Dokkum was een aangename verrassing. De onderscheiden subtypen zijn uiteraard wat arbitrair, maar desalniettemin veelal in vorm en afbeelding onderscheidbaar. Ongetwijfeld zullen er in de toekomst weer nieuwe exemplaren opduiken, die nog niet in de catalogus voorkomen. Hopelijk worden deze kenbaar gemaakt middels aanvullende publicaties.

Zoals in de inleiding aangegeven is nader onderzoek zeker gewenst, vooral in stedelijke archieven. In combinatie met archeologisch onderzoek en vondstinventarisaties kan meer licht worden geworpen op lokaal en regionaal gebruik en samenhang van deze munten. Nieuwe schatvondst gegevens kunnen meer licht werpen op vragen rond het gebruik van de holpenningen – gedurende de tijd en per stad en regio bezien – in de lokale en regionale geldeconomie. Verder zou het interessant zijn (per stad) te onderzoeken in hoeverre de holpenningen een aanjaag functie hebben gehad voor de lokale economie, vergroting van de (stads)marktfunctie, vermindering van de ruilhandel, vergroting van de offerpraktijken in de kerk, et cetera. Ook het gebruik van de holpenningen voor specifiek de gildenaltaren vergt nader onderzoek en meer aandacht: in hoeverre was dit een algemeen verschijnsel? En was deze leidend in de productie-vraag naar holpenningen of volgend? Hoe kunnen de vele subtypen van bijvoorbeeld Deventer worden verklaard ten opzichte van het relatief stabiele muntbeeld uit bijvoorbeeld Groningen? Zijn de holpenningen uit de omgeving van Dokkum inderdaad een geïmporteerd cultureel en laat middeleeuws verschijnsel of is hier iets anders aan de hand?

Tot slot kan de hieronder opgesomde en gebruikte literatuur en bronnen in de toekomst worden aangevuld met reeds bestaande en nieuwe publicaties, dit ter vergemakkelijk van lokaal en regionaal onderzoek.

Dankwoord

Dit artikel had niet geschreven kunnen worden zonder de medewerking van tientallen mensen, veelal detectorzoekers die gehoor gaven aan de oproepen voor aanmelding van de holpenningen. Wij danken hen hiervoor hartelijk en hopen dat zij aan soortgelijke munt- of materiaalstudies hun steun blijven verlenen. Ook danken we Marcel van der Beek voor zijn tips en constructieve suggesties, Arie van Herwijnen voor zijn commentaar op de muntslagtechniek en Kees Schilder voor zijn informatieverstrekking over Kampen.

Internetbronnen

http://www.meertens.knaw.nl/nfd/detail_naam.php?naam=Stuiver
<http://www.smb.museum/ikmk/tablett.php?type=text&start=211> (Duitse holpennin-
gen)
<http://www.smb.museum/ikmk/object.php?objectNR=23> (vb. Brandenburg: Hohenzol-
lern, Hohlpfennig, ca. 1400-1470)
<http://www.smb.museum/ikmk/object.php?objectNR=24> (vb. Brandenburg: Hohenzol-
lern, Hohlpfennig, ca. 1415)
<http://www.smb.museum/ikmk/object.php?objectNR=28> (vb. Brandenburg: Joachim I,
Hohlpfennig, ca. 1510-1535)
<http://www.smb.museum/ikmk/object.php?objectNR=189> (vb. Stendal: Stad, Hohlp-
fennig, ca. 1369)
[http://www.stadsarchief.nl/content.cfm?contentid=3C721082-8021-0F65-07FD2CD-
BE676985A](http://www.stadsarchief.nl/content.cfm?contentid=3C721082-8021-0F65-07FD2CD-BE676985A)
<http://www.muntenbodenvondsten.nl/index.php?topic=54308>
<http://www.muntenbodenvondsten.nl/index.php?topic=54309>
<http://www.muntenbodenvondsten.nl/index.php?topic=54246>

Archivalia

Oud Archief Kampen, Digestum Vetus, inventaris 8, Aantekeningen uit de periode
1454-1473
Oud Archief Nijmegen, inventarisnr. 471 Alde overdracht ende corboick, f. 13v-14r

Literatuur

Anoniem (1986) Brakteaten; Münzkunst der Stauferzeit *Das Fenster thema 127, in der
Halle der Kreissparkasse Köln Deutsche Bundesbank* (Frankfurt am Main)
Beek, E.J.A. & Fortuyn Droogleever, J. van (1990) *Geslagen te Zutphen* (Zutphen)
Biedermann, H. (1995) *Prisma van de symbolen, Historisch-culturele symbolen van
A tot Z verklaard* (Utrecht-Antwerpen)
Boekhorst, B.H.J. te (2002) *Schatgraven in de kerk van Ee* (Anjum)
Cennini, C.d'A. (1437) *Il libro dell'arte*
Chijs, P.O. van der (1853) *De munten der voormalige heeren en steden van Gelder-
land, van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem)
Chijs, P.O. van der (1854) *De munten der voormalige heeren en steden van Overijssel,
van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem)
Chijs, P.O. van der (1855) *De munten van Friesland Groningen en Drenthe (der
heeren van Koevorden), van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend*
(Haarlem)
Chijs, P.O. van der (1859) *De munten der Bisschoppen van de heerlijkheid en de stad
Utrecht, van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem)
Cruysheer, A.T.E. (2011) Schatvondsten (7), Muntvondsten uit de kerk te Eemnes,
1966 *Jaarverslag 2010 Naerdincklant Archeologie Gooi- en Vechtstreek* 39-40
Eijkhout, P. (2001) Een onbekende Nijmeegse muntsoort DB, 133-134

- Derks, A.M.J., Kerckhove J. van & HOFF P. (2008) *Nieuw archeologisch onderzoek rond de Grote Kerk van Elst, gemeente Overbetuwe (2002-2003)* VUHbs-publicatie ZAR 31
- Fasnacht, A. (2001) Burg Grenchen Bettleschloss <http://www.museums-gesellschaft.ch/burg>
- Fortuyn Droogleevers, J. van (1982) De vorstelijke en stedelijke muntslag te Deventer (Deventer)
- Gaettens, R. (1959) *Zur Prägetechnik der Hohenstaufenzeit* (Lübeck)
- Geiger, H.U. (1976) Bemerkungen zur Technik der Bracteatenprägung in der Schweiz. Beiträge zur Süddeutschen Münzgeschichte. Elisabeth Nau (red.) *Festschrift zum 75-jährigen bestehen des Württembergischen Vereins für Münzkunde e.V.* (Stuttgart)
- Gelder, H.E. van (1951) De muntpolitiek van Philips de Schone 1482-1496 *JMP* 38, 42-54
- Gelder, H.E. van (1969-1970) Botdragers en plakken *JMP* 56-57, 117-122
- Gelder, H.E. van (1971-1972) De Utrechtse munten ten tijde van bisschop David van Bourgondië *JMP* 58-59, 10-50
- Gelder, H.E. van 1974 *Klein geld grof geld; Munten van de Nederlandse steden* ('s-Gravenhage)
- Gelder, H.E. van (1980) De 16-eeuwse muntschat van Zuidlaren *JMP* 67, 183-200
- Gelder, H.E. van & Beek, E.J.A. van & Arkesteijn, N.L.M. (1986) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Samsom)
- Gelder, H.E. van, (1982) Laat-middeleeuwse munten van Groningen *JMP* 69, 21-46
- Groothedde, M. (1999) Een muntschat uit de Sint- Walburgiskerk, in W.H. de Jonge (red.) *De Sint-Walburgiskerk in Zutphen Momenten uit de geschiedenis van een middeleeuwse kerk.* 229-231
- Gropp, S. (2004) *De stedelijke muntslag te Deventer en Nijmegen 1528/43-1591 - stedelijk particularisme tegen Habsburgs centralisme in de Oostelijke Nederlanden* Werken Gelre 57
- Hartman, J. (1999) De altaren in de St.-Walburgiskerk in de 16e eeuw. Verslag van een speurtocht. *Tijdschrift voor de historie van Zutphen en omgeving* 18, 7
- Hasselt, G. van (1790) *Kronijk van Arnhem* (Arnhem)
- Hasselt, H., Clevis, H. (1988) *Archeologisch onderzoek Broerenkerk Munten*. Editie 4
- Hasselt, H. (1988) Over braemschen en bracteaten. De bolle geschiedenis van een holle munt *The Coinhunters Magazine* 25, 10-13.
- Hasselt, H. (1996) Een onbekende muntslag van Elburg? *The Coinhunters Magazine* 57, 21-22
- Hävernicks, W. (1932) Ein Hessischer Bracteatenstempel aus der Zeit um 1290 *Frankfurter Münzzeitung N.F.* 3, 504-506
- Henstra, D.J. & Wis, J.C. van der (2004) De Koninklijke adelaar op Groninger stedelijke munten *DB* 28, 59
- Hulst, K. van (1862) *Charters en bescheiden in het oude archief van Kampen* (Kampen)
- Jacobi, H. & Veen, B.J. van der (2000) Een onbekende munt van Dokkum *Muntkoerier* 4, 24-26.
- Jäggy, C. & Schmutz, D. (1998) Erkenntnisse zur Herstellung von Brakteaten um 1300: experimenteller Nachvollzug prägetechnischer Merkmale. *Schweizer Münzblätter Band 48-49 Heft 189*, 16-21

- Jansen, H.J. (1993) De Hulst of de Laatste Stuiver in Ons Markenboek *Oudheidkundige Vereniging De Elf Marken* 2 (Gorssel)
- Jordens, C. (1854) Bijdragen tot de geschiedenis der Deventer Munt *Overijsselsche almanak voor oudheiden letteren* 19, 1-77
- Kerkwijk, A.O. van (1921) Valsche hellers te Nijmegen geslagen *JMP* 8, 89-91
- Kühn, W. (1983) Untersuchungen der Werkspuren auf Brakteaten, Ein Beitrag zur Klärung der Frage nach der Technik der Brakteatenprägung *Deutscher Numismatikertag* München 1981, Vorträge (München), 63-76
- Luschin von Ebengreuth, A. (1881) Der Bracteatenstempel von Lettowitz. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Münztechnik *Numismatische Zeitschrift* 13. Bd. (Wien) 225ff.
- Muller, S. Fzn. (1918) *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht (722-1528), deel II (1400-1455)* (Utrecht)
- Passon, T., e.a. (1980) *De stedelijke munt van Nijmegen 1457-1704* (Nijmegen)
- Presbyter, T. (ca. 1110) *Schedula Diversarum Artium*
- Puister, A.T. (1986) Groningse stedelijke munten *JMP* 73, 5-72
- Purmer, D. (1996) De stedelijke muntslag van Arnhem 1461-1599 *JMP* 83, 69-97
- Schilder, K. (1986-1987) *Laat-middeleeuwse Kamper goudsmeden en muntmeesters Kamper Almanak*
- Schneider, K. (2003) Pfennige - Heller - Kupfergeld. Kleingeld im Rheinland vom Spätmittelalter bis ins 19. Jahrhundert *Schriftenreihe der numismatischen Gesellschaft Speyer e. V. Band* 43
- Schuitema Meijer, A.T. & Veen van der W.K. (1965) *Zegel wapen en vlag van de stad Groningen* (Groningen)
- Soetens, P.C. (1962-1963) *De muntslag te Kampen Kamper Almanak*
- Taylor, R. (2005) *Symboliek in kerken en kathedralen, oorsprong en betekenis* (Rijswijk2005)
- Veen, J.S. van (1907) Bijdrage tot de geschiedenis van het Geldersche Muntwezen *TMP* 15, 227-254
- Voogt, W.J. de (1869) *Bijdragen tot de numismatiek van Gelderland 2^e stuk, Berg – Batenburg – Baar* (Arnhem)
- Wis, J.C. van der (2006-2007) De muntslag tijdens het Utrechts schisma *JMP* 93-94, 81-134
- Wittop Koning, D.A. & Houben, G.M.M. (1980) *2000 Jaar gewichten in de Nederlanden; stelsels, ijkeuzen, vormen, makers, merken, gebruik* (Lochem-Poperinge)

CATALOGUS

De munten (alle zonder jaartal) staan afgebeeld op een schaal van ca. 100:125. Bij een onbekende diameter is de grootte naar beste weten geschat. Na de beschrijving van de voorzijde met referentiegegevens volgt een korte toelichting.

Arnhem

A.01 Helder

Dubbelkoppige adelaar met een kort dik lijf en lange nek. De vleugels zijn horizontaal gespreid. Het uiteinde van de staart heeft korte veren, de poten zijn klein en lijken los naast de staart te zweven.

Ref.: vergelijk vdChijs VIII.25

Exemplaar afkomstig uit lijst 254 nr. 568 van Elsen; 0,18 g, Ø 14,2 mm. Een datering van dit exemplaar is moeilijk te geven.

A.02 Grootgen

Idem als nummer A.01. De gespreide vleugels wijzen nu meer omhoog met een lichte kromming aan het uiteinde. De staart is lang en dun met daarnaast goed uitgewerkte poten en klauwen.

Ref.: vergelijk vdChijs VIII.25

Dit type is mogelijk toe te schrijven aan de periode 1491 en later, toen Beernt Proess werd aangesteld, om kleingeld te slaan. Het afgebeelde exemplaar is gevonden in de gemeente Druten (Numisnummer 1001241); 0,22 g, Ø 14,0 mm.

A.03 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar met een langgerekt lijf en korte nek. De gespreide vleugels zijn nu meer gekromd dan nummer A.02. Het uiteinde van de staart heeft langere veren, de poten zijn langer en dikker uitgewerkt dan nummer A.02.

Ref.: vergelijk vdChijs VIII.25

Particuliere collectie; 0,21 g, Ø 13 mm. Dit type kan toegeschreven worden aan de periode 1555-1569 toen ook ten bate van de moederkerk zogenaamde drijvers zijn geslagen.

A.04 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar met een kort lijf en lange staart. Het uiteinde van de staart heeft langere en dikkere veren. Naast de staart monden dikke poten uit in klauwen.

Ref.: vergelijk vdChijs VIII.25

Het afgebeelde exemplaar is afkomstig uit de op ca. 1572-1577 gedateerde muntvondst Zuidlaren 1928 (0,238 g). Dit type kan toegeschreven worden aan de periode 1555-1569 toen ook ten bate van de moederkerk zogenaamde drijvers zijn geslagen.

A.05 Grootgen

Idem als nummer A04 maar de adelaar heeft een kort open lijf.

Ref.: vergelijk vdChijs VIII.25

Exemplaar afkomstig uit lijst 212 nr. 875 van Henzen; 0,16 g, Ø 15 mm. Dit type wijkt af van de vorige door het open lijf van de adelaar. Ook deze munt is afkomstig uit de op ca. 1572-1577 gedateerde muntvondst Zuidlaren 1928. Dit type kan toegeschreven worden aan de periode 1555-1569 toen ook ten bate van de moederkerk zogenaamde drijvers zijn geslagen.

A.06 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar met kort dik lijf, een lange, dubbele nek en lange staart. In tegenstelling tot de andere typen van Arnhem heeft dit exemplaar dikke, naar buiten uitstaande veren.

Ref: vergelijk Purmer 11

Dit exemplaar is op 27-10-2012 gevonden op een akker te Maurik met behulp van een metaaldetector; 0,18 g, Ø 13,0 mm. Dit type kan toegeschreven worden aan de periode 1555-1569 toen ook ten bate van de moederkerk zogenaamde drijvers zijn geslagen (particuliere collectie; foto A. van Herwijnen).

Batenburg

B.01 Grootgen

Klimmende leeuw naar links met dubbele staart binnen gladde rand.

Ref: vdChijs - -

Het grootgen is door Joy de Jong gevonden bij de oude kerktoeren van Balgoy (Gelderland). Gewicht niet bekend, grootste diameter 14,5 mm. In de nabijheid van deze munt zijn een grootgen van Nijmegen en een munt op naam van Philips II uit de periode 1555-1576 gevonden. Het is goed mogelijk dat Batenburg rond het midden van de 16e eeuw begonnen is met de aanmunting toen ook Nijmegen en Arnhem deze muntjes sloegen. Een dergelijk grootgen is ook voorgekomen in de muntvondst van Zuidlaren 1928 en is als niet identificeerbare heller vermeld onder nr. 128 in het artikel over deze vondst.⁶⁹

B.02 Grootgen

Idem als nummer B.02. De leeuw is op dit exemplaar van een andere uitvoering met een duidelijk zichtbare kroon en genagelde poten.

Ref: vdChijs - -

Het afgebeelde grootgen is voorgekomen als nummer 881 in lijst 206 van Henzen. De munt is gevonden te Nijmegen (0,18 g). Een identiek exemplaar is ook gevonden te Nijmegen bij een opgraving, afkomstig uit een grondlaag en daterend uit ongeveer 1500-1540.

Deventer

D.01 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met de kop naar links gewend. De vleugels wijzen schuin omhoog en hebben zowel links als rechts veren naar beneden. Het lichaam is dik uitgevoerd en eindigt in iets dat een staart moet zijn, met aan weerszijden twee dikke poten.

Ref: vdChijs - -, FD. - -

⁶⁹ Van Gelder, 1980: 188.

Af en toe komen ruwe braemschen, zoals deze, voor die klein en dik zijn en niet hol. Mogelijk zijn dit de vroegste typen geslagen rond 1460. Het afgebeelde exemplaar is uit particuliere collectie; 0,30 g, Ø 11,3 mm.

D.02 Braemsche

Vz: Idem als nummer D.01. Het lichaam is nu een dunne streep met links en rechts twee schuin omhoog wijzende strepen welke de vleugels moeten voorstellen.

Ref. vdChijs - -; FD. - -

Mogelijk een van de vroegste typen, geslagen rond 1460. Het afgebeelde exemplaar is gevonden in de omgeving Deventer. Gewicht niet bekend, Ø 14 mm (particuliere collectie).

D.03 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met de kop naar links gewend. De vleugels wijzen schuin omhoog en hebben zowel links als rechts twee of drie veren naar beneden. Het lichaam is vaak niet meer dan een streep die eindigt in een vage staart. Aan weerszijden staan twee dikke poten die wel of niet symmetrisch liggen tegen het onderlichaam waardoor het soms onduidelijk is of ze poten moeten voorstellen of vleugelveren.

Ref.: (vdChijs - - FD. -).

De afgebeelde, ruw uitgevoerde braemschen dateren mogelijk uit de periode 1460-1466. Deze vroege typen zijn soms op een dik muntplaatje geslagen en vertonen meestal resten van lipjes aan de rand. Het linker exemplaar is gevonden te Terwolde (nabij Deventer); 0,80 g, Ø 13 mm. Het middelste exemplaar is door Sander Hekkers gevonden te Hattem; 0,30 g, Ø 14 mm. Van het rechter exemplaar zijn geen verdere gegevens bekend.

D.04 Braemsche

Idem als D.03 maar de kop is naar rechts gewend.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Gewicht en diameter zijn niet bekend (particuliere collectie).

D.05 Braemsche

Idem als nummer D.04 maar de vleugels hebben links en rechts drie veren naar beneden. Aan weerszijden van de staart poten die nu minder schuin dan op het vorige type tegen het onderlichaam zijn geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Een exemplaar is voorgekomen in lijst 207 nr. 1185 van Henzen (0,46 g). Vroeg type uit mogelijk de periode 1460-1466. Deze vroege typen zijn soms dik uitgevoerd en hebben soms resten van lipjes aan de rand.

D.06 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met de kop naar links gewend. De vleugels zijn horizontaal en hebben links en rechts twee veren naar beneden hangen.

Ref.: vdChijs XI.10

Een exemplaar is voorgekomen in lijst 197 nr.1034 van Henzen (0,32 g). Vroeg type uit mogelijk de periode 1460-1466.

D.07 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met de kop naar rechts gewend. De vleugels zijn schuin omhoog gericht en hebben links en rechts vier veren. Het lichaam is een dikke streep met daar onder een beter gevormde staart met drie veren. De schuin tegen het onderlichaam geplaatste poten monden uit in echte klauwen.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1466-1478. Gewicht en diameter zijn niet bekend (particuliere collectie).

D.08 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met de kop naar links gewend binnen een gladde rand. De vleugels zijn schuin omhoog gericht en hebben zowel links als rechts drie veren. Het lichaam is een dikke streep met daaronder poten met klauwen.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is afkomstig uit lijst 116 nr.1154 van Henzen (0,32 g). Vroeg type uit mogelijk de periode 1466-1478.

D.09 Braemsche

Idem als nummer D.08. Het lichaam is dikker met daaronder een beter gevormde staart met drie veren. Aan weerszijden van de staart poten die schuin tegen het onderlichaam zijn geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het links afgebeelde exemplaar is gevonden te Deventer; 0,33 g, Ø 15 mm. Het rechter exemplaar is afkomstig uit lijst 198 nr. 1150 van Henzen (0,27 g). Dit type ziet er verzorgder uit dan de voorgaande typen. Datering mogelijk uit de periode 1466-1478.

D.10 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met de kop naar rechts binnen een gladde rand. De vleugels zijn horizontaal met links en rechts lange veren naar beneden. Het lichaam is dikker en zeer kort met daaronder een dunne streep welke de staart moet zijn. Aan weerszijden van de staart dunne lange poten die bijna verticaal tegen het onderlichaam zijn geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het links afgebeelde exemplaar weegt 0,30 g, Ø 16 mm. Het exemplaar rechts is afkomstig uit lijst 216 (nr.1264) van Henzen; 0,40 g, Ø 15,3 mm. Vroeg type uit mogelijk de periode 1466-1478.

D.11 Braemsche

Een wat stilistisch uitgevoerde enkelkoppige adelaar met de kop naar links binnen een gladde rand. De vleugels zijn schuin omhoog gericht en hebben

vaak rommelige veren die soms boven de vleugels uitsteken. Het lichaam en de kop zijn vaak bolvormig. Onder de adelaar is een naar links gekanteld wapenschildje van het Oversticht geplaatst welke op dit type vaak moeilijk te onderscheiden is. De poten zijn schuin tegen het onderlichaam geplaatst en hebben soms overdreven grote klauwen.

Ref.: vdChijs XI.9/12/13; FD. 8

Het links afgebeelde exemplaar is gevonden te Deventer; 0,42 g, Ø 15 mm. Van het rechter exemplaar zijn geen gegevens bekend. Dit type is herkenbaar aan de rommelige afwerking en is mogelijk een overgangstype van exemplaren zonder wapen op de staart naar met een wapen op de staart. Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1479-1488 (particuliere collectie).

D.12 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met de kop naar rechts binnen een gladde rand. De kop is nu aan de achterzijde voorzien van nekveren. De vleugels zijn schuin omhoog gericht en hebben zowel links als rechts drie veren. Het lichaam is dik uitgevoerd en heeft poten die uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is een naar links gekanteld wapenschildje van het Oversticht geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is afkomstig uit lijst 204 nr. 1162 van Henzen (0,23 g). Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1479-1488.

D.13 Braemsche

Idem als nummer D.12 maar de adelaar met de kop naar links. Het lichaam is smal uitgevoerd en heeft poten die evenwijdig aan de veren en de randen van het wapenschild zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is nu een naar links gekanteld wapenschildje van het Oversticht geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is gevonden in Terwolde; 0,15 g, Ø 16 mm. Een vergelijkbaar exemplaar is voorgekomen in lijst 199 nr. 1173 van Henzen; 0,24 gram, Ø niet bekend. Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1479-1488.

D.14 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met de kop naar rechts gewend binnen een gladde rand. De vleugels zijn schuin omhoog gericht en hebben zowel links als rechts drie veren. Het lichaam is dik uitgevoerd en heeft poten die uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is een naar rechts gekanteld wapenschildje van het Oversticht geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het links afgebeelde exemplaar is gevonden te Deventer; 0,65 g, Ø 14 mm. Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1479-1488 (particuliere collectie). Van het rechtse exemplaar zijn geen nadere gegevens bekend.

D.15 Braemsche

Idem als nummer D.14. De vleugels zijn bijna horizontaal geplaatst of wijzen licht omhoog en hebben zowel links als rechts drie veren. Het lichaam is dunner uitgevoerd en heeft poten die uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is een naar links gekanteld wapenschildje van het Oversticht geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is gevonden te Deventer. Gewicht niet bekend, Ø 15 mm. Een exemplaar is voorgekomen in lijst 212 nr. 1153 van Henzen (0,40 g). Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1479-1488.

D.16 Braemsche

Idem als nummer D.15. De vleugels wijzen schuin omhoog en hebben nu links drie veren en rechts twee veren. Het lichaam is kleiner uitgevoerd. Op de niet zichtbare staart is een naar links gekanteld wapenschildje van het Oversticht geplaatst.

ref.: vdChijs XI.14 -; FD. 9)

Het links afgebeelde exemplaar weegt 0,52 g (Ø 14,5 mm). Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1479-1488 (particuliere collectie). Van het rechtse exemplaar zijn geen nadere gegevens bekend.

D.17 Braemsche

Idem als nummer D.16. De vleugels wijzen schuin omhoog en hebben links en rechts drie veren. Het lichaam is dikker uitgevoerd dan op nummer D.16 en heeft poten die evenwijdig aan de veren en de randen van het wapenschild zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is nu een naar rechts gekanteld wapenschildje van het Oversticht geplaatst.

Ref.: vdChijs --; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is gevonden in Terwolde; 0,15 g, Ø 16 mm. Het lijkt of de adelaar twee koppen heeft maar het is een kop naar links. De munt heeft een verdikking rechts aan de kop en meerdere boven de linkervleugel welke een vertekend beeld geven. Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1479-1488 (particuliere collectie).

D.18 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met licht gebogen nek en de kop naar rechts binnen een gladde rand. De vleugels wijzen schuin omhoog en zijn gekromd en hebben zowel links als rechts vier veren. Het lichaam is dun uitgevoerd met smalle poten die uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is een naar rechts gekanteld wapenschildje van het Oversticht geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is afkomstig uit lijst 116 nr. 1156 van Henzen (0,38 g, Ø onbekend). Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1479-1488.

D.19 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met licht gebogen nek en de kop naar links binnen een gladde rand. De vleugels wijzen schuin omhoog en zijn gekromd met links en rechts vier veren. Het lichaam is dikker uitgevoerd en heeft poten met dikkere billen die uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is een naar links gekanteld wapenschildje van het Oversticht geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is afkomstig uit lijst 152 nr. 747 van Henzen (0,19 g). Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1479-1488.

D.20 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met gebogen nek en de kop naar links binnen een gladde rand. De vleugels wijzen gekromd naar beneden en hebben links en rechts drie veren. Het lichaam is dik uitgevoerd met daar onder een staart met drie veren. Aan weerszijden van de staart poten die schuin tegen het onderlichaam zijn geplaatst en uitmonden in echte klauwen. Het wapenschildje van het Oversticht ontbreekt.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is gevonden te Zwolle; 0,30 g, Ø 12 mm. Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1479-1488. Aan dit exemplaar zitten op drie plaatsen nog de resten van zogenaamde gietkanalen (particuliere collectie).

D.21 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met de kop naar links gewend binnen een gladde rand. De adelaar heeft een dikke papegaaiachtige snavel. De vleugels wijzen gekromd omhoog en hebben zowel links als rechts drie veren die nu beter als veren zijn uitgevoerd. Het lichaam is nu zeer dik met daaronder een dikkere staart met drie veren. Aan weerszijden van de staart poten met dikke billen die schuin tegen het onderlichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is gevonden te Zwolle; 0,30 g, Ø 12 mm. Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1479-1488 (particuliere collectie).

D.22 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met licht gebogen nek en de kop naar links gewend binnen een gladde rand. De vleugels wijzen iets schuin omhoog en hebben links en rechts drie veren. Het lichaam is dun uitgevoerd met daar onder een dikkere staart met drie veren. Aan weerszijden van de staart dunne poten die schuin tegen het onderlichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar (0,38 g) is gevonden te Hattem. Dit type is mogelijk geslagen in de jaren 1479-1488 (particuliere collectie).

D.23 Braemsche

Idem als nummer D.22. De vleugels wijzen een weinig schuin omhoog en hebben zowel links als rechts drie veren. Het lichaam heeft een staart met drie veren. Aan weerszijden van de staart poten die schuin tegen het onderlichaam zijn geplaatst en uitmonden in minder goed uitgewerkte klauwen.

Ref.: vdChijs XI-11; FD. 5/6

Mogelijk is dit het type geslagen na 1492 tot ca. 1500. Twee exemplaren waren aanwezig in de muntschat gevonden in de kastnis in de Sint-Walburgiskerk te Zutphen; 0,30 g, Ø 13 mm (particuliere collectie).

D.24 Braemsche (kleinere diameter)

Idem als nummer D.23 maar van kleiner formaat.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Dit type wijkt af van het vorige door de kleinere diameter. Het afgebeelde exemplaar: 0,19 g, Ø 11,7 mm. Een vergelijkbaar exemplaar is voorgekomen in lijst 212 nr. 1152 van Henzen (0,34 g). Mogelijk is dit het type geslagen na 1492 tot ca. 1500. Waarom deze exemplaren een kleinere diameter hebben is onduidelijk, het gewicht is vergelijkbaar met het groter uitgevoerde soort.

D.25 Braemsche

Idem als nummer D.22. Het lichaam heeft een lange streep als staart die uitmond in drie veren. Aan weerszijden van de staart poten die schuin tegen het onderlichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is afkomstig uit lijst 206 nr. 1181 van Henzen (0,23 g). Mogelijk is ook dit type geslagen na 1492 tot ca. 1500.

D.26 Braemsche

Idem als nummer D.25. Het lichaam heeft een streep als staart die hier uitmondt in drie bolletjes.

Ref.: vdChijs ---; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is afkomstig uit lijst 204 nr. A50 van Henzen (0,16 g). Mogelijk is ook dit type geslagen na 1492 tot ca. 1500.

D.27 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met de kop naar rechts binnen een gladde rand. De vleugels wijzen schuin omhoog en hebben zowel links als rechts drie veren. Het lichaam heeft een eenvoudige rechte staart. Aan weerszijden van de staart poten die schuin tegen het onderlichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Naast de adelaar is een wapenschild geplaatst met het wapen van het Oversticht, dit wapen is recht op staand geplaatst en bedekt de vleugel slechts een klein beetje of niet.

Ref.: vdChijs XI-8; FD. 3/4

Het middelste exemplaar is de nummer drie uit de metaalanalyse; 0,32 g, Ø 14,4 mm. Het rechter exemplaar is de nummer 11 uit de analyse (0,36 g, Ø 15,9 mm). Er waren vier exemplaren van dit type aanwezig in de muntschat gevonden in de kastnis in de Sint-Walburgiskerk te Zutphen. Deze exemplaren, variërend van 0,30 - 0,70 g, hebben een diameter van 15,0 - 15,5 mm. Mogelijk zijn de braemschen met een al dan niet schuin geplaatst wapen naast de adelaar de laatste te Deventer geslagen exemplaren. De aanmunting heeft waarschijnlijk plaats gevonden in de jaren 1500-1523 (zie ook de nrs. D.28-D.34).

D.28 Braemsche

Idem als nummer D.27. Het wapenschild naast de adelaar is nu naar links gekanteld.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is afkomstig uit lijst 206 nr. 1158 van Henzen; 0,39 g. Zie verder toelichting bij D.27.

D.29 Braemsche

Idem als nummer D.27. Het wapen van het Oversticht is nu recht op staand op de vleugel van de adelaar geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is gevonden te Deventer; 0,29 g, Ø 15,5 mm. Het is niet uitgebroken maar een hoekje is omgebogen. Een vergelijkbaar exemplaar is bekend in lijst 209 van Henzen, nr. 1167 (0,30 g). Zie verder toelichting bij D.27.

D.30 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met op een papegaai lijkende kop naar rechts binnen een gladde rand. De vleugels wijzen in een kromming omhoog, de linker heeft vier veren zichtbaar. Het lichaam heeft een lange staart met zijveren. Aan weerszijden van de staart poten die schuin tegen het onderlichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Het wapen van het Oversticht is recht op staand op de vleugel van de adelaar geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Zie verder toelichting bij D.27. Gewicht en diameter zijn niet bekend (particuliere collectie).

D.31 Braemsche

Idem als nummer D.27, maar de adelaar heeft de kop naar links. Aan weerszijden van de staart poten die schuin tegen het onderlichaam zijn geplaatst en geen klauwen lijken te hebben. Het wapen van het Oversticht is nu recht op staand op de vleugel van de adelaar geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar (0,38 g) is aanwezig in een particuliere collectie en is gevonden in de omgeving van Elburg. Zie verder toelichting bij D.27.

D.32 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met op een papegaai lijkende kop en lange kuif naar rechts binnen een gladde rand. De vleugels wijzen licht schuin omhoog en hebben links en rechts drie veren. Het lichaam heeft een staart met korte zijveren. Aan weerszijden van de staart poten die schuin tegen het onderlichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Het wapen van het Oversticht is licht schuin op de vleugel van de adelaar geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het afgebeelde exemplaar is aanwezig in een particuliere collectie. Zie verder toelichting bij D.27.

D.33 Braemsche

Enkelkoppige adelaar met de kop naar rechts gewend binnen een gladde rand. De vleugels wijzen schuin omhoog en hebben zowel links als rechts vier veren. Het lichaam heeft een eenvoudige rechte staart. Aan weerszijden van de staart poten die schuin tegen het onderlichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Het wapenschild van het Oversticht is nu onder in plaats van naast de rechtervleugel van de adelaar geplaatst. Het wapen van het Oversticht is naar links gekanteld.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Er was een exemplaar aanwezig van dit type in de muntschat gevonden in de kastnis in de Sint Walburgiskerk te Zutphen. Exemplaren: Ø 15,0 - 15,5 mm., variërend van 0,30 - 0,70 g. Zie verder toelichting bij D.27.

D.34 Braemsche

Idem als nummer D.33. De vleugels wijzen schuin omhoog en zijn licht gebogen, zij kunnen zowel links als rechts drie of vier zichtbare veren hebben. Het

lichaam heeft een staart die weer uitmondt in drie veren. Aan weerszijden van de staart poten die schuin tegen het onderlichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Het wapen van het Oversticht bedekt de uiteinden van de veren van de rechter vleugel en is nu zeer sterk naar links gekanteld geplaatst zodat de onderzijde van het wapen soms verloren gaat in de rand.

Ref.: vdChijs - -; FD. - -

Het linker exemplaar is gevonden te Deventer; 0,39 g, Ø 13,5 mm. Er waren twee exemplaren van dit type aanwezig in de muntschat gevonden in de kastnis in de Sint-Walburgiskerk te Zutphen; Ø 15,0 en 15,5 mm, variërend van 0,30 - 0,70 g. Zie verder toelichting bij D.27.

Elburg

E.01 Penning

Munt voorzien van een instempeling met een Gotische E, geplaatst binnen een met ribben versierde cirkel.

Ref.: vdChijs - -

Muntjes voorzien van deze klok zijn op een exemplaar na bekend geworden uit bodemvondsten bij Elburg (een exemplaar is bekend uit Laurens Schulman, Veiling 7 nr.555). Voor zover nu bekend betreft het hier steeds muntjes van de stad Utrecht met een secundaire instempeling van de letter E(lburg). Gewicht en diameter niet bekend (particuliere collectie).

Friesland: Dokkum(?)

F.01 Holpenning

Gevoet kruis binnen een gladde rand. In twee kwartieren van het kruis is een vijfpuntige ster geplaatst. Wat er in de andere twee kwartieren staat is niet goed zichtbaar.

Twee exemplaren van dit onbekende type zijn gevonden in de kerk van Ee (Friesland).⁷⁰ Gewicht en diameter niet bekend. De gebruikte afbeelding lijkt wel wat op het middendeel zoals gebruikt op Groninger hele en halve braspenningen uit de periode 1437-1440 en op de Groninger jagers uit de periode 1455-1499.

F.02 Holpenning

Gevoet kruis binnen een gladde rand. In de kwartieren links boven en rechts onder een halve maan en rechts boven en links onder een kruisvorm.

Deze holpenning, gemeld door munthandel G. Henzen, heeft veel gelijkenis met het vorige type maar de symbolen in de vlakken van het kruis verschillen. Gewicht en diameter niet bekend.

F.03 Holpenning

Een kruis, links en rechts gevoet, onder en boven herkruist, binnen een gladde rand. In de kwartieren links boven en rechts onder een halve maan en rechts boven en links onder een bolvorm.

Ook deze holpenning, gevonden op een akker bij Paesens Moddergat in Noord Oost Friesland, vertoont veel gelijkenissen met de vorige typen maar de symbolen in de vlakken van het kruis verschillen. De halve maantjes roepen een associatie op met Hedel, de muntplaats van de heren van den Bergh in Gelderland. Gewicht en diameter niet bekend (vinder: Jesta de Weger, foto: Kees Leenheer).

F.04 Holpenning

Een herkruist kruis binnen een gladde rand. In de kwartieren links boven en rechts onder een bolvorm. Links onder een balkje en rechts boven een gedraaide V vorm.

Deze holpenning is in 2008 gevonden op het kerkhof van Blija, een terpdorp in Friesland (bij Dokkum); 0,30 g, grootste Ø 16 mm (foto en eigenaar: Johannes J. Bloem).

⁷⁰ Te Boekhorst, 2002.

Groningen

G.01 Penning

Dubbelkoppige adelaar zonder teken of letter tussen de koppen. De vleugels wijzen met een kromming schuin omhoog en hebben zowel links als rechts vier dikke veren die schuin opzij wijzen. Het lichaam is klein en ovaal uitgevoerd en heeft poten die schuin tegen het lichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is het naar links gekanteld balkenschild van de stad Groningen geplaatst.

Ref.: vdChijs VIII.10/12/16-21/23-24; Puister 1.502

Het afgebeelde exemplaar is gevonden te Deventer; 0,33 g, Ø 14,5 mm. Mogelijk is dit een van de eerste typen van de stad Groningen en lijkt op de dubbelkoppige adelaar na sterk op exemplaren uit Deventer. De periode van aanmunting ligt mogelijk tussen ca. 1470-1490.

G.02 Penning

Idem als G.01 maar het lichaam is langer en dikker uitgevoerd en heeft poten die schuin tegen het lichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen.

Ref.: vdChijs VIII.10/12/16-21/23-24; Puister 1.502

Het afgebeelde exemplaar is door Huib de Kruijf gevonden aan de Rembrandkade te Deventer; 0,16 g, Ø 12,9 mm. De periode van aanmunting ligt mogelijk tussen ca. 1470-1490.

G.03 Penning

Dubbelkoppige adelaar met balkenschild op de borst. De vleugels wijzen schuin omhoog en hebben zowel links als rechts drie veren die schuin opzij wijzen. De poten en de staart steken onder het balkenschild vandaan.

Ref.: vdChijs XIX.11/12; Puister 1.508

Een dergelijk exemplaar is gevonden in een schatvondstje van 11 munten in de gemeente Noordenveld (Drenthe), Numisnummer 1021421 (van de vondst nr. 1021417,); 0,18 g. De munten in deze vondst dateren van ca. 1420-1624 met het zwaartepunt rond 1480-1525. De periode van aanmunting ligt mogelijk tussen ca. 1490-1500.

G.04 Penning

Dubbelkoppige adelaar met tussen de koppen een zespuntige ster. De vleugels zijn horizontaal gespreid, hebben een kromming en zowel links als rechts 4 veren die verticaal naar beneden wijzen. Het lichaam is breed uitgevoerd en heeft poten die schuin tegen het lichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is het naar links gekanteld balkenschild van de stad Groningen geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; Puister - -

Mogelijk is dit het eerste type van de stad Groningen. De zespuntige ster tussen de koppen van de adelaar verwijst mogelijk naar de Sint Maartenskerk. Gewicht en diameter niet bekend. Periode van aanmunting ca. 1490-1500 (collectie Geldmuseum, foto numismatische kring Groningen).

G.05 Penning

Dubbelkoppige adelaar met tussen de koppen de letter G. De vleugels zijn schuin naar boven gericht, hebben een kromming en zowel links als rechts dikke veren die schuin opzij wijzen. Het lichaam is smal uitgevoerd en heeft poten die schuin tegen het lichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is het naar links gekanteld balkenschild van de stad Groningen geplaatst.

Ref.: vdChijs VIII.9/11; Puister 1.505

De letter G tussen de koppen van de adelaar verwijst naar de stad Groningen en diende waarschijnlijk om de herkenbaarheid van de muntstukjes als Gronings geld te verhogen. Periode van aanmunting ca. 1490-1520. Gewicht en diameter niet bekend (particuliere collectie).

G.06 Penning

Dubbelkoppige adelaar met tussen de koppen de letter G. De vleugels zijn horizontaal gespreid, hebben een kromming en zowel links als rechts dunne veren die schuin opzij wijzen. Het lichaam is dik en kort uitgevoerd en heeft

poten met dikke billen die schuin tegen het lichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is het naar links gekanteld balkenschild van de stad Groningen geplaatst.

Ref.: vdChijs VIII.9/11; Puister 1.505 variant

De letter G tussen de koppen van de adelaar verwijst naar de stad Groningen en diende waarschijnlijk om de herkenbaarheid van de muntstukjes als Gronings geld te verhogen. Periode van aanmuntning ca. 1490-1520. Gewicht en diameter niet bekend (particuliere collecties).

G.07 Penning

Dubbelkoppige adelaar met tussen de koppen drie puntjes. De vleugels zijn horizontaal gespreid, hebben een kromming en zowel links als rechts vier dunne veren die schuin opzij wijzen. Het lichaam is dun en kort uitgevoerd en heeft dunne poten die schuin tegen het lichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is een groot naar links gekanteld balkenschild van de stad Groningen geplaatst.

Ref.: vdChijs - -; Puister 1.509 variant

Het afgebeelde exemplaar is afkomstig uit de muntschat gevonden in een kastnis in de Sint Walburgiskerk te Zutphen; 0,19 g (collectie Stedelijk Museum Zutphen, foto: gemeentelijke archeologische dienst Zutphen). Periode van aanmuntning ca. 1500-1520.

G.08 Penning

Dubbelkoppige adelaar met tussen de koppen drie puntjes. De vleugels zijn horizontaal gespreid, hebben een kromming en zowel links als rechts vijf dunne veren die schuin opzij wijzen. Het lichaam is smal uitgevoerd en heeft dikke poten die schuin tegen het lichaam zijn geplaatst en uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is het naar links gekanteld balkenschild van de stad Groningen geplaatst.

Ref.: vdChijs VII.12/16-21/23-24, XIX-13/14, XXII-4/5; Puister 1.509

Een dergelijk exemplaar is gevonden te Apeldoorn (Numisnummer 1003254); 0,28 g. Periode van aanmuntning ca. 1500-1520 (collectie Groninger museum; foto Numismatische Kring Groningen).

G.09 Penning

Dubbelkoppige adelaar met dikke punt tussen de koppen. De vleugels zijn horizontaal gespreid en wijzen met een lichte kromming naar boven. Zij hebben zowel links als rechts vier dikke veren die schuin opzij wijzen. Het lichaam is bolvormig uitgevoerd en heeft dunne poten die starten vanuit een tegen het lichaam geplaatste punt en die uitmonden in klauwen. Op de niet zichtbare staart is het naar rechts gekanteld balkenschild van de stad Groningen geplaatst.

Ref.: vdChijs XXII.2/3; Puister 1.504

Periode van aanmunting ca. 1520-1540. Gewicht en diameter niet bekend (collectie Groninger museum; foto Numismatische Kring Groningen).

G.10 Penning

Dubbelkoppige adelaar met dikke punt tussen de koppen. De adelaar lijkt op die van het vorige type maar is hier nog meer afwijkend uitgevoerd waarbij de diverse onderdelen van de vogel nog duidelijker los van het lichaam zijn geplaatst. De vleugels wijzen schuin naar boven met een lichte kromming en hebben zowel links als rechts vier veren die schuin opzij wijzen. Het lichaam is een bolvorm en heeft dunne poten die uitmonden in klauwen. De poten starten vanuit een punt die los van het lichaam staat. Op de niet zichtbare staart is het naar links gekanteld balkenschild van de stad Groningen geplaatst. Ref.: vdChijs - -; Puister 1.503

Periode van aanmunting ca. 1520-1540. Gewicht en diameter niet bekend (collectie Groninger museum; foto Numismatische Kring Groningen).

G.11 Penning

Dubbelkoppige adelaar met letter G tussen de koppen. Het lichaam is smal en lang uitgevoerd en heeft vleugels die horizontaal zijn gespreid met een lichte kromming. De vleugels hebben zowel links als rechts vier veren die bijna verticaal naar beneden hangen. De poten staan met een kromming bijna horizontaal naar buiten en eindigen in klauwen. Op de niet zichtbare staart is het naar links gekanteld balkenschild van de stad Groningen geplaatst.

Ref.: vdChijs VIII.22; Puister 1.510

Een dergelijk exemplaar is gevonden in een schatvondstje van 11 muntjes in de gemeente Noordenveld (Numisnummer losse vondst 1021425, schatvondst 1021417); 0,27 g. De munten in deze vondst dateerden van ca. 1420-1624 met het zwaartepunt rond 1480-1525. diameter niet bekend. Periode van aanmunting ca. 1520-1540 (collectie van het Groninger museum, foto Numismatische Kring Groningen).

G.12 Penning

Dubbelkoppige adelaar met letter G tussen de koppen. Het lichaam is smal en lang uitgevoerd en heeft vleugels die met een kromming naar boven wijzen. De vleugels hebben zowel links als rechts 5 smalle veren die schuin opzij wijzen. De poten zijn via een puntje schuin aan het lichaam geplaatst en eindigen in klauwen. Op de niet zichtbare staart is het naar links gekanteld balkenschild van de stad Groningen geplaatst. Ref.: vdChijs VIII.9,11; Puister 1.505

Gewicht en diameter niet bekend. Periode van aanmunting ca. 1540-1560 (collectie van het Groninger museum, foto Numismatische Kring Groningen).

G.13 Penning

Dubbelkoppige adelaar met letter G tussen de koppen, de koppen staan op dit type ver uit elkaar. Het lichaam is smal uitgevoerd en heeft vleugels die met een lichte kromming horizontaal gespreid zijn. De vleugels hebben zowel links als rechts vijf smalle veren die verticaal naar beneden hangen. De poten zijn schuin aan het lichaam geplaatst en eindigen in klauwen. Op de niet zichtbare staart is een klein naar links gekanteld balkenschild van de stad Groningen geplaatst. Ref.: vdChijs VIII-13.5; Puister 1.511

Dit type lijkt geslagen op andere wijze als de voorgaande typen. De stijl lijkt veel op de adelaar zoals die is afgebeeld op een 16e eeuwse bodestaf welke is afgebeeld bij Schuitema Meijer en van der Veen.⁷¹ Periode van aanmunting ca. 1550-1560. Gewicht en diameter niet bekend (collectie van het Groninger museum, foto Numismatische Kring Groningen).

⁷¹ Schuitema, 1965: 60.

G.14 Penning

Dubbelkoppige adelaar met breed lichaam. De vleugels wijzen schuin omhoog en hebben zowel links als rechts 5 veren die zeer schuin opzij wijzen. De poten zijn schuin aan het lichaam geplaatst, hebben dikke billen en eindigen in klauwen. De staart met drie veren is nu zichtbaar en daar onder is het balkenschild van de stad Groningen rechtop geplaatst tussen de letters G R. Ref.: vdChijs - -; Puister 1.501

Een dergelijk exemplaar is gevonden in een schatvondst van 11 muntjes in de gemeente Noordenveld - Drenthe (Numisnummer schatvondst 1021417, van de losse munt 1021423). De munten in deze vondst dateerden van ca. 1420-1624 met het zwaartepunt rond 1480-1525; 0,70 g, diameter niet bekend. Periode van aanmunting waarschijnlijk na 1560 toen werd afgesproken om het wapen recht op de staart te zetten (collectie van het Groninger museum, foto Numismatische Kring Groningen).

Kampen

K.01 Brabantsche

Wapen gelijkend op dat van het Oversticht. Het wapen neemt de gehele voorzijde in beslag. Ref.: vdChijs - -

Mogelijk is dit het vroegste exemplaar dat te Kampen is geslagen en te verbinden is aan de instructie voor muntmeester en goudsmid Hendrik Jansz van 25 mei 1470. Voor een holpenning van Nederlandse makelij wijkt hij wel af, tevens lijkt het wapen veel op het wapen van het Duitse Lübeck. De munt is aanwezig in de collectie van het Geldmuseum te Utrecht en is gevonden te Kampen. Gewicht en diameter niet bekend.

K.02 Brabantsche of duitmer

Kruis gelegen op een Gothische letter C. Om de C lopen drie cirkels. Ref.: (vdChijs -)

Het afgebeelde exemplaar is aanwezig in een particuliere collectie en is gevonden te Zwolle; 0,40 gram, Ø 17 mm.

K.03 Brabantsche of duitmer

Gothische letter C gelegen op een kruisvorm met bol in het midden en een kleinere op iedere arm. De open kant van de C is nu groter en om de C lopen nu twee cirkels.

Ref.: vdChijs - -

Het linker exemplaar (0,50 g, Ø 15 mm) is aanwezig in een particuliere collectie en is gevonden bij de Buitenkerk te Kampen.

Nijmegen

N.01 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar binnen gladde rand. Op de borst van de adelaar een klein schild waarin een leeuw naar links moet staan wat op deze exemplaren niet te zien is. De vleugels wijzen aan het uiteinde iets omhoog en hebben zowel links als rechts drie veren. Onder het schild dikke poten en een staart.

Ref.: vdChijs XXIII- -; Passon - -

Dit type is mogelijk het eerste type grootgen en geslagen door Johan van Huessen in de periode 1470-1473. De linker munt is gevonden te Persingen; 0,22 g, Ø 13,6 mm. Het rechter exemplaar (0,24 g, Ø 12,0 mm) is beter uitgemunt en is gevonden in de gemeente Druten (Numisnummer 1001242, daar foutief als grootgen/holpenning van Groningen/Arnhem(?) opgenomen).

N.02 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar, binnen gladde rand. Op de borst van de adelaar een groot schild waarin een leeuw naar links. De vleugels wijzen aan de uiteinden wat omhoog en hebben zowel links als rechts vier veren die licht schuin naar beneden hangen. Onder het schild steken poten uit en een staart gelijkend op twee voeten.

Ref.: vdChijs XXIII- -; Passon - -

De afgebeelde munt (0,20 g, Ø 12,0 mm) is gevonden in gemeente Druten (Numisnummer 1001243). Dit type is mogelijk geslagen door Thomas Greeve in de periode 1492-1496.

N.03 Grootgen

Dit type lijkt veel op het vorige type N.02 maar het schild op de borst van de adelaar is wat rondler en de veren aan de vleugels hangen minder schuin naar beneden. Ook de poten en de staart zijn op dit type anders van uitvoering.

Ref.: vdChijs XXIII- -; Passon - -

Dit type is mogelijk geslagen door Thomas Greeve in de periode 1492-1496. De afgebeelde munt is aanwezig in de particuliere collectie C.R. van der Esch. Gewicht en diameter zijn niet bekend.

N.04 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar, binnen gladde rand. Op de borst van de adelaar een groot schild waarin een leeuw naar links. De vleugels wijzen aan de uiteinden wat omhoog en hebben zowel links als rechts twee veren die licht schuin naar beneden hangen. Onder het schild een staart en dunnere poten die uitmonden in klauwen.

Ref.: vdChijs XXIII- -; Passon - -

Het linker exemplaar is gevonden in de buurt van Nijmegen; 0,29 g, Ø 14,9 mm. Het rechter exemplaar is beter bewaard gebleven en is aanwezig in een particuliere collectie C.R. van der Esch. Dit type is mogelijk geslagen door Thomas Greeve in de periode 1492-1496.

N.05 Grootgen

Idem als N.04 maar de vleugels hebben zowel links als rechts drie veren. Onder het schild een dunne staart en dunne poten die uitmonden in klauwen.

Ref.: vdChijs XXIII- -; Passon - -

Ook dit type is mogelijk geslagen door Thomas de Greeve in de periode 1492-1496 (particuliere collectie). Het afgebeelde exemplaar: 0,19 g, Ø 14,28 mm.

N.06 Grootgen

Idem als N.05 maar onder het schild steken grote poten uit met grote klauwen en een staart die uitmonden in de vorm van een klaverblad.

Ref.: vdChijs XXIII- -; Passon - -

De afgebeelde munt is gevonden in gemeente Wijchen (Numisnummer 1004301); 0,20 g, Ø 12,0 mm. Dit type is mogelijk geslagen in de periode 1498-1523 onder Sander Batenborch.⁷²

N.07 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar, binnen gladde rand. De adelaar heeft hier twee lange dunne nekken die meer rechtop staan. Op de borst van de adelaar een middelgroot schild waarin een leeuw naar links. De vleugels wijzen aan de uiteinden wat omhoog en hebben zowel links als rechts drie veren die licht schuin naar beneden hangen.

Ref.: vdChijs XXIII--; Passon - -

De afgebeelde munt is gevonden in de gemeente Druten (Numisnummer 1001247); 0,32 g, Ø 14,0 mm. Dit type is mogelijk geslagen in de periode 1498-1523 onder Sander Batenborch.⁷³

N.08 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar, binnen gladde rand. Op de borst van de adelaar een middelgroot schild waarin een leeuw naar links. De vleugels wijzen aan de uiteinden sterker omhoog en hebben zowel links als rechts drie veren die licht schuin naar beneden hangen. Onder het schild een breed uitlopende staart en grote poten.

Ref.: vdChijs II.19--; Passon - -

De afgebeelde munt is gevonden in de gemeente Wijchen (Numisnummer 1004299); 0,31 g, Ø 15,0 mm. Periode van aanmunting is mogelijk 1523-1536 onder Derrick Engelen.

N.09 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar, binnen gladde rand. Op de borst van de adelaar een groot schild waarin een leeuw naar links. De vleugels wijzen aan de uiteinden wat omhoog en hebben zowel links als rechts drie veren die licht schuin naar beneden hangen. Onder het schild een staart met drie veren en poten met dikke billen die uitmonden in klauwen.

Ref.: vdChijs II.18--; Passon - -

Dit type lijkt op het type wat gevonden is in de Sint Walburgiskerk te Zutphen. Mogelijk is dit contemporain met het type van Deventer met het wapenschild naast de adelaar. Periode van aanmunting mogelijk 1523-1536 onder Derrick Engelen. Gewicht niet bekend, Ø 13 mm (particuliere collectie).

N.10 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar, binnen gladde rand. Op de borst van de adelaar een schild waarin een leeuw naar links. De vleugels wijzen aan de uiteinden niet omhoog maar hebben een kleine kromming in het midden en hebben zowel links als rechts drie veren die licht schuin naar beneden hangen. Onder het schild een dubbele staart en dunne poten met kleinere billen die uitmonden in klauwen.

Ref.: vdChijs XXIII- -; Passon - -

De afgebeelde munt is aanwezig in een particuliere collectie en is gevonden nabij Nijmegen; 0,188 g, Ø 14 mm. De arend heeft geen kroontje tussen de koppen en is mogelijk voorafgaand aan de exemplaren van Lambert Vlemminck die wel een kroontje hebben. Periode van aanmunting mogelijk 1523-1536 onder Derrick Engelen.

N.11 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar met kroontje tussen de koppen, binnen gladde rand. Op de borst van de adelaar een schild waarin een leeuw naar links. De vleugels wijzen aan de uiteinden licht omhoog en hebben een kleine kromming in het midden. Zij hebben zowel links als rechts drie veren die licht schuin naar beneden hangen. Onder het schild een enkele staart en poten die uitmonden in klauwen.

Ref.: vdChijs XXIII.9; Passon 16D

De afgebeelde munt is aanwezig in een particuliere collectie en is gevonden in Nijmegen; 0,17 g, Ø 14,3 mm. Een dergelijk type was bijgevoegd bij de klachten-brief van de stad Keulen uit 1548. Op 6 augustus 1544 had Vlemminck een nieuwe muntcommissie van de stad verkregen waarin munten werden voorgeschreven die op Duitse leest waren geschoeid. Omdat de klachten van Keulen van mei 1548 dateren kan de aanmunting van dit type grootgens waarschijnlijk wat strakker gedateerd worden, namelijk tussen ca. 1544-1548.

N.12 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar met kroontje tussen de koppen, binnen gladde rand. Op de borst van de adelaar een schild waarin een leeuw naar links. De vleugels zijn nu horizontaal gespreid en hebben zowel links als rechts drie veren die schuin naar beneden hangen. Onder het schild een enkele staart en poten met die uitmonden in klauwen.

Ref.: vdChijs XXIII.9 var.; Passon 16D

Dit type is ook voorgekomen in de muntschat van Zuidlaren 1928 welke gesteld is op 1572-1577. Het is een variant op N.09. Het linker exemplaar is gevonden te Vlietberg, Ooypolder, Nijmegen; 0,24 g, Ø 13,5 mm. De rechter munt (0,23 g, Ø 14,0 mm) is gevonden in de gemeente Wijchen (Numisnummer 1004298). De munt is geslagen onder Lambert Vlemminck, circa 1544-1548.

N.13 Grootgen

Dubbelkoppige adelaar met kroontje tussen de koppen, binnen gladde rand. Op de borst van de adelaar een klein schild waarin een leeuw naar links. De vleugels zijn geheel anders van uitvoering met zowel links als rechts vijf veren die nu meer horizontaal naar buiten wijzen. Onder het schild een dubbele staart en poten met dikke billen die uitmonden in klauwen.

Ref.: vdChijs XXIII- -; Passon - -

Laatste type onder Lambert Vlemminck 1548-1558. De adelaar Lijkt op die afgebeeld op daalders uit de periode 1550-1560. Gewicht en diameter niet bekend (particuliere collectie).

's-Heerenberg

S.01 Hohlringheller of vierschildheller

De wapenschilden van 's-Heerenberg, Egmond, Moers en Culemborg geplaatst in een kruisvorm binnen een gladde rand.

Ref.: de Voogt pl.1 nr.3 (1869)

De munt wordt door De Voogt toegeschreven aan Oswald II (1511-1546) maar aangezien de munt voorkomt in een verbod van de stad Keulen uit 1578 kan een toewijzing aan Willem IV (1546-1586) niet uitgesloten worden.

Zutphen

Z.01 Holpenning

Het horizontaal gedeelde wapen van Zutphen binnen een gladde rand. In het bovenste kwartier een leeuw naar links en in het onderste kwartier een ankerkruis.

Het afgebeelde exemplaar is medio 2012 gevonden te Zutphen bij de proefopgraving Broederenkerkhof 2. Gewicht niet bekend, Ø 13 mm. De munt kwam uit een in de 17e eeuw verspitte laag, vermoedelijk een ruimingslaag van het voormalige kerkhof achter het koor van de Broederenkerk. Het muntje is opgenomen in het gemeentelijk archeologisch depot, locatie numismatische collectie van het Stedelijk Museum Zutphen (foto: gemeentelijke archeologische dienst Zutphen).

72 Van der Chijs, 1853:52

73 Van der Chijs, 1853:52

Samenvattingen

Jan Pelsdonk

Muntslag en muntgebruik in Nederland in de pre- en protohistorie Beeldvorming op basis van geregistreerde munten van vóór onze jaartelling in de vondstdatabase NUMIS

Aan de hand van de Nederlandse muntvondstendatabase NUMIS worden de vondsten bestudeerd van munten tot en met de regering van keizer Augustus (27 v.C.-14 n.C.). De oudste in Nederland gevonden munten blijken al in de vierde en derde eeuw voor onze jaartelling te zijn vervaardigd. Het is aanneembaar dat IJzertijdmunten pas vanaf de tweede eeuw voor Christus en met name vanaf 54 v.C. zijn gebruikt. De vondstkaarten tonen dat de door de Romeinen geïmporteerde Bataven een sleutelrol in het gebruik en de productie van IJzertijdmunten vervulden. Vanaf 19 v.C. komen er grote aantallen munten uit de Romeinse Republiek bij. Ondanks een gelijktijdig voorkomen tonen de IJzertijdmunten een eigen spreidingsgebied, terwijl de Republikeinse munten beter aansluiten bij die van keizer Augustus. Dit is een aanwijzing dat de IJzertijdmunten – ondanks dat ze deels in Romeinse opdracht zijn vervaardigd – uiteindelijk toch vooral lokaal zijn gebruikt. Aan het eind van Augustus' regeerperiode worden IJzertijdmunten zo goed als niet meer gebruikt. Republikeinse munten worden gedurende de eerste eeuw nog geregeld in schatvondsten aangetroffen. Daarna verdwijnen ook deze munten langzaam uit beeld.

Theo Nissen en Jan Blok

Karolingische muntvondst 's-Hertogenbosch 2009

In 2009 is in het Bossche Broek ten zuiden van 's Hertogenbosch dichtbij de oever van De Dommel een kleine schat gevonden van 22 Karolingische munten en muntfragmenten: Aquitaanse obolen en locale penningen van Dorestad. De munten moeten zeker na 850 in de bodem terecht zijn gekomen. Voor Brabantse begrippen is de vondst van grote betekenis. Dat meer dan 60% (14 uit 22) van de schat juist binnen een vanouds moerassig gebied als het Bossche Broek bestaat uit Franse obolen benadrukt het uitzonderlijke karakter. Enkele deniers van Dorestad tonen stempelgelijkheid, hetgeen wijst op een geringe verstrooiing van deze stukken.

Kees Pannekeet en Anton Cruysheer

Holpenningen in Nederland (ca. 1460-1570)

In dit artikel worden voor het eerst een samenvattend overzicht en catalogus gepresenteerd van de zogeheten holpenningen. Het zijn eenzijdig geslagen munten uit de periode circa 1460-1570, die in omloop zijn gebracht in enkele steden in het oosten van het huidige Nederland. De holpenningen vormden de laagste denominaties in het geldstelsel. De munten werden met toestemming van de stadsbesturen geslagen en uitgegeven door de kerken en de emissies hadden een meerledig doel. In het begin werd de (uit/ver)bouw van enkele kerken bekostigd met de opbrengsten van de uitgiften, later werden de bestedingen en toepassingen meer divers. Interessant is het gebruik van holpenningen als offergeld aan de gildenaltaren, waarmee missen werden gefinancierd, opgedragen aan de patroonheilige van de desbetreffende gilden. De oorzaak van het einde van het gebruik van holpenningen is niet eenduidig aan te geven. Een combinatie van factoren is hiervoor verantwoordelijk, waaronder de inflatie. Ten gevolge van het

onderzoek dat ten grondslag ligt aan dit artikel, zijn enkele nieuwe typen holpenningen in beeld gebracht en kon een grote hoeveelheid subtypen worden onderscheiden, vooral uit Deventer. In het bronnenoverzicht worden de geraadpleegde bronnen weergegeven, wat relevant kan zijn voor toekomstig vervolgonderzoek. Het artikel wordt besloten met een catalogus van de tot op heden bekende holpenningen uit Nederland.

Paul Oostervink en Theo Nissen

Huessensche contrefeijsels

De eerste helft van de 17^e eeuw was in vele opzichten een roerige tijd, in politiek, economisch, monetair en godsdienstig opzicht. Uit deze periode is een uitgebreid dossier overgeleverd inzake de strafrechtelijke vervolging in 1626 van de stedelijke muntmeester van Deventer Claes Meindertsz die vanaf 1624 tevens als muntmeester werkzaam was in de Kleefse enclave Huissen binnen het Gelderse gebied. In 1922 heeft Van Kerkwijk hierover uitgebreid gepubliceerd. Inmiddels is gebleken dat ook in Duitse archieven nog originele broninformatie voorhanden is. Aangevuld met materiaal uit het Stadsarchief van Deventer vormen ze tezamen een aanvulling op de affaire waarin het muntwerk van Huissen als valselijk en bedriegelijk werd aangemerkt. Afgezien van de vraagstelling over de schuldigheid van Meindertsz dragen de documenten een aantal opmerkelijke gegevens aan over de werkelijkheid van het monetaire, politieke en juridisch bedrijf: een door ons in moderne tijd moeilijk te bevatten maatschappelijke orde.

Chris Teulings

Met name.....

De gildepenningen van het Amsterdamse chirurgijns-gilde

Over Noord-Nederlandse gildepenningen zijn door Dirks en Wittop Koning prima handboeken geschreven. Echter, deze gaan niet diep in op de functie van deze penningen. Dit artikel onderzoekt de functies voor de penningen van het Amsterdamse chirurgijns-gilde. Waartoe dienden zij? De auteur maakt duidelijk waarom er behoefte ontstond aan nieuwe penningemissies, waarbij hij onderscheid maakt tussen presentiepenning, toegangspenning, baardragerspenning, draagpenning en vereringspenning. En passant wordt een nieuwe emissievolgorde voorgesteld. Aan de hand van genealogische gegevens wordt aangetoond dat een kleine penning – met De Dood met zeis en een tenaarstelling - de tweede presentiepenning van het Amsterdamse chirurgijns-gilde is, dat de penning al midden, zo niet tweede kwart van de 17e eeuw te dateren valt en dat het voor dit gilde de overgang markeert van een nummersysteem op presentiepenningen naar een naamsysteem. Een vergelijking met een bredere evolutie binnen de Amsterdamse gildepenningen wordt gemaakt waarbij de mogelijk niet onbelangrijke rol van de kunstenaarsfamilie Rogiers bij de innovatie binnen gildepenningen kort wordt aangestipt. Voor een tweetal zeldzame type penningen is een functie wel aannemelijk gemaakt maar is er nog zeker ruimte voor toekomstig onderzoek. Een interessante uitdaging. Het artikel oriënteert zich voor het lezersgemak op de bestaande taxonomie van Wittop Koning.

Summaries

Jan Pelsdonk

Muntslag en muntgebruik in Nederland in de pre- en protohistorie.

Beeldvorming op basis van geregistreerde munten van vóór onze jaartelling in de vondstdatabase NUMIS

Based on the Dutch coin finds database NUMIS, coin finds dating up until the reign of emperor August (-27/14) are studied. The oldest coins found in the Netherlands were produced in the fourth and third centuries BC. It is plausible that Iron Age coins were only used from the second century BC – and in most cases from 54 BC – onwards. The distribution maps show that the Batavi – transferred to the Dutch River Area by the Romans – played a key role in the use and production of Iron Age coins.

From 19 BC onwards, large numbers of Republican coins were imported, even though the Imperial Period had already started. Despite a simultaneous appearance, the Iron Age coins show a distinct distribution pattern, while that of the Republican coins is better in line with those of the emperor Augustus. This is an indication that Iron Age coins – even though they had partly been produced under Roman commission – were mainly used locally. At the end of Augustus' reign, Iron Age coins were practically no longer in use. During the first century AD, Republican coins were still regularly found in hoards. Thereafter, these coins also slowly disappeared from circulation.

Theo Nissen en Jan Blok

Karolingische muntvondst 's-Hertogenbosch 2009

In 2009 a small hoard of 22 Carolingian coins and coin fragments was found in the Bossche Broek, a scenic wetland to the south of the city of 's Hertogenbosch. The coins – Aquitanian oboles and local deniers of Dorestad – were definitely hoarded later than 850. By Brabant standards the find is very significant. Just the fact that in a swampy area Aquitanian oboles represent more than 60% of the deposit (14 out of 22) emphasizes the exceptional character of the find. Several deniers of Dorestad were struck from the same dies, indicating a limited dispersal of these coins.

Kees Pannekeet en Anton Cruysheer

Holpenningen in Nederland (ca. 1460-1570)

This article presents for the first time a summary of holpenningen, uniface struck coins from the period approximately 1460-1570, which were passed in a few cities in East Netherlands. The holpenningen were the lowest denominations in the monetary system. The coins were struck and issued by churches who were so authorized by the city governments; the issues had several goals. In the beginning, the (re)constructions of some churches were financed with the profits; later they were used for a variety of purposes. The use of holpenningen as offering money for guild altars is one interesting use, financing masses celebrating the patron saint of the respective guilds. The reasons for termination of holpenningen coinage is not exactly known. It was likely due to a combination of factors, among other things inflation.

As a result of this research some new types of holpenningen are discovered and a large number of subtypes have been distinguished, especially from Deventer. A catalogue of holpenningen from the Netherlands is appended at the end of the article.

Paul Oostervink en Theo Nissen

Huessensche contrefeijtsels

The first half of the 17th century, in many respects, politically, economically, monetary and religiously was a turbulent era. An extensive file from this period exists on the prosecution, in 1626, of the urban mint-master from Deventer, Claes Meindertsz, who was also working as a mint-master in the Kleve enclave of Huissen within the area of Gelderland. In 1922 Van Kerkwijk published extensively on this topic. Meanwhile, it turned out that also in German archives authentic information on this matter was available. With materials from the municipal archives of Deventer they form a completion on the case in which coins from Huissen were considered counterfeits and shams. Besides the question on Meindertsz' guilt, the documents bring forward remarkable information on the reality of the monetary, political and legal business.

Chris Teulings

Met name....

De gildepenningen van het Amsterdamse chirurgijns-gilde

The existing numismatic literature by Dirks and Wittop Koning well describes the taxonomy for guild tokens of the Northern Netherlands. However, their specific applications are hardly described. This article describes the purpose for the guild tokens of the Amsterdam surgeon guild. The author explains why a need existed for various kinds of tokens. He distinguishes between tokens for presence at meetings and funerals, for admission to the Hortus, for carrying the beer, for the guild messenger and for honouring members. In doing so, the author also takes the opportunity to re-arrange the emission sequence known from the literature. A small token with The Death with scythe and the surgeon's name on it, which token in the existing literature carried an undervalued role, turns out to be the second token of presence with a much older dating, back to mid or even second quarter 17th century. This token marks for this guild the transition from a number system on tokens of presence to a name system. The author compares the development of the guild tokens of the Amsterdam surgeon guild with the broader evolution of the Amsterdam guild tokens in general. He makes a brief reference to the possibly important role of the artist family Rogiers in the innovation of tokens. For two relatively rare types of tokens the author proposes a plausible function, but it certainly leaves room for future research. An interesting challenge. For ease of reading, the author sticks to the existing references given by Wittop Koning.

Over de auteurs

Jan Blok (1948) studeerde psychologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. In 1989 promoveerde hij op een proefschrift over de meting van temperament bij zwakzinnigen. Hij publiceerde samen met anderen diverse artikelen over deze doelgroep in nationale en internationale tijdschriften. Al sinds 1958 weten oude munten en historienpenningen hem voor de numismatiek te boeien. Jan hield voor diverse muntenkringen lezingen over o.a. Europees kopergeld, schellingen, philipsdaalders en Nederlandse muntvondsten. Voor de detectorgroep Son en de afdeling Bouwhistorie Archeologie en Monumenten van de gemeente 's-Hertogenbosch determineert hij numismatische vondsten. Verder is hij bestuurslid van de stichting Aktieve Praktijk Archeologie Nederland (APAN), een amateurvereniging die de steentijd bestudeert.

Anton Cruysheer (1975) studeerde Culturele en Maatschappelijke Vorming aan de Hogeschool van Utrecht en vervolgens Archeologie en Prehistorie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, richting Provinciaal Romeinse Archeologie. Zijn afstudeer-richting was Cultureel Erfgoed Management. Van 2002 tot en met 2006 was hij werkzaam als archeoloog en erfgoedadviseur. Anton is nu werkzaam op het gebied van Master Data Management en datakwaliteit. In zijn vrije tijd is hij actief als voorzitter van de AWN, afdeling Naerdincklant Archeologie tussen Eem en Vechtstreek. Zijn interesse richt zich onder meer op metaalvondsten en op de 12e eeuw van het graafschap Holland. Hij publiceert regelmatig over archeologische, historische en numismatische onderwerpen. Zie voor een overzicht de website <http://independent.academia.edu/AntonCruysheer>

Theo Nissen (1945), werkzaam geweest in diverse managementfuncties binnen de accountancy en de ICT, is reeds 35 jaren actief op het terrein van de numismatiek. Zijn hoofdaandacht is de West-Europese geschiedenis van het munt- en geldwezen tot en met de 16e eeuw. Hij vervulde een aantal bestuursfuncties bij verenigingen en instellingen o.a. als voorzitter van de Numismatische Kring Brabant, bestuurslid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en secretaris van de stichting De Beeldenaar. Hij verricht vrijwilligerswerk bij de afdeling Bouwhistorie Archeologie en Monumenten van de gemeente 's-Hertogenbosch. Op zijn naam staan enkele publicaties en lezingen.

Paul Oostervink (1949) is werkzaam bij de douane Nijmegen die zich onder meer bezig houdt met het onderzoek van vervalste douanestempels op certificaten. Begonnen met het verzamelen van Koninkrijksmunten is zijn interesse in de numismatiek alleen maar gegroeid. Hij heeft een grote belangstelling voor de geschiedenis van het munt- en geldwezen in het bijzonder het aspect van muntvervalsingen. Hij is lid van de Numismatische Kring Oost-Nederland en het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde. In 2011 startte hij onderzoek naar de muntslag van Huissen in de 17e eeuw. Daarbij is onder meer de muntvondst te Huissen uit 1956 onderzocht gevolgd door een publicatie in de Beeldenaar.

Kees Pannekeet (1963) is werkzaam bij het energiebedrijf van Tata Steel te IJmuiden. Zijn interesses liggen op het terrein van de Romeinse numismatiek, Nederlandse munten van de vroegste tijden tot de invoering van de euro en Braziliaanse munten. Hij publiceert regelmatig over deze onderwerpen, ook in de Beeldenaar zijn enkele artikelen van zijn hand verschenen. Daarnaast is hij beheerder van diverse numismatische websites waaronder *De Koperpagina* (www.duiten.nl). Zie voor een overzicht van zijn publicaties de website <http://independent.academia.edu/CornelisGJPannekeet>

Jan Pelsdonk (1971) studeerde geschiedenis aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Hij is conservator van het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum. Bij het Geldmuseum is hij onderzoeker van muntvondsten en beheerder van de collectiebestanden en NUMIS. Hij heeft diverse nevenfuncties in numismatisch en museaal Nederland. Geregeld publiceert hij over muntvondsten en Teylers collectie.

Chris Teulings (1950) studeerde bedrijfseconomie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam en was vervolgens tot eind 2010 werkzaam in de chemische industrie. Sinds circa 2000 houdt hij zich bezig met het verzamelen van gegevens over Noord-Nederlandse ambachtsgildepenningen. Hij verdiept zich specifiek in de functionaliteit van deze penningen. Hij publiceerde daarover artikelen in diverse numismatische tijdschriften in Nederland en België (zie www.researchgate.net). Momenteel werkt hij aan een proefschrift over deze materie.